

مؤسسة دار الفكر
Dar Al-Fiker Foudation
فننفةى - إئوبيا

العلم والإيمان
مدخل إلى نظرية المعرفة في الإسلام
د. إبراهيم أحمد عمر

*Barnootaa Fi Iimaanni
Islaamummaa Keessatti Seensa
Gara Beekkumsaati*

Qopheessaan:

Dr. Ibraahim Ahmad Umar

Hiikaan:

Faawundeeshiinii Daar Al Fikri

Finfinnee - Itiyoophiya 2017 G.C

العلم والإيمان
مدخل إلى نظرية المعرفة في الإسلام
د. إبراهيم أحمد عمر

**Barnootaa Fi Iimaanni
Islaamummaa Keessatti
Seensa Gara Beekkumsaati**

Qopheessaan:

Dr. Ibraahiim Ahmad Umar

Hiikaan:

Faawundeeshiinii Daar Al Fikri

*Mirgi maxxansaa Faawundeeshiinii Daar-Al
Fikiriitiif Seeraan Eggamaadha*

Finfinnee – Itiyooophiyaa 2017 G.C

DF-E-TrBs -17/21

Baafata

Baafata.....	2
Dursa Dr. Xaahaa Jaabir Ulwaan.....	5
kutaa tokko	13
Dursa	13
1.Hiika barumsaafi amantii kan ballinaan beekamu...	13
2.Sila beekumsaafi amantii jidduu hariiroon ni jiraa?.	14
3. Qarooma saayinsiifi waamicha amantii	16
4. Sila ibsi saayinsii bakka ibsa amantii bu’uu ni danda’aa?	17
5. Lallabbii amantiifi saayinsii adda baasuu	18
6.Sirnaa fi qarooma: meeshaa abbatti deebi'e.....	19
Kutaa lama	22
Saayinsii	22
1. Rabbiin ol ta’e beekaa fagoofi dhihooti	22
2.Hubannoo Islaamaa lamaan: dhihoofi fagoo	24
3. Akaakuu isaa	30
4. Odeeffannoofi sadarkaa inni barumsa keessatti qabu	33
5. Dhimma ibsa ilaallatu	36
6. Barumsatti marsuu	37
7. Ragaa	43
8. Ragaa bahuu	47
9. Waa’ee Barumsaa marsaa lammaffaa	49
10. Ijtihaanniifi fatwaan bu’urri isaanii barumsa.....	50
11. Falmiifi marii haala gaariin ta’e	53
Kutaa sadaffaa	54

Amantii (waa amanuu).....	54
1. Hiika waan dhihoofi fagoo hubachuu.....	54
2. Amantii.....	54
3. Waan iimaanaan Hariiroo qabu.....	60
Kutaa Afraffaa.....	62
Hariiroo barumsaafi amantii (iimaanaa).....	62
1. Barumsi bu'ura amantiiti.....	62
2. Warra barumsa keessa fagaatan.....	82
3. Barumsiifi iimaanni ni dabalatu ni hir'atus.....	64
4. Barumsa, iimaanaafi hojii.....	72
Kutaa shanaffaa.....	80
Dugda galuufi kafaruu.....	80
1. Dugda galuu, irraa deebi'uufi mormuu.....	80
2. Kufrii.....	83
3. Hiika sharii'aafi hiika Islaamaa.....	86
Kutaa jahaffaa.....	88
Meeshaa ittiin barumsiifi iimaanni argamu.....	88
1. Qaama miiraafi qalbi.....	88
2. Adeemsa namootaa akka Qur'aanni itti ibse.....	89
Kutaa Torbaffaa.....	92
Sadarkoolee Barumsaafi Iimaanaa.....	92
Kutaa saddeettaffaa.....	94
Beekumsa (Ma'arifaa).....	94
1. Beekumsi maali?.....	94
2. Yeroo sadaffaa waa'ee waan dhihoofi fagoo.....	95
3. Beekumsa, amantii, barumsa mullataafi barumsa dhokataa.....	99

4. Hiika (Defnition) (التعريف)	100
Kutaa saglaffaa	100
Xumura: Barnoota Islaamaa	101
Wabiilee	102

Dursa Dr. Xaahaa Jaabir Ulwaan

Faaruuun hunduu kan Rabbiiti. Rahmanniifi nageenyi Ergamaa Rabbii irra haa jiraatu. Kana booda:

Ummanni hunduu yaada qindeeffamaa, beekumsa tikfamaafi ijaarsa hubannoo mataa isii kan ilmaan isii biratti hojii sammuu hundaaf akka bu'uurraafi jalqabaatti ilaalamu qabdi. Ummanni kun yeroo maddoota beekumsaa kan gadi dhaabbataa, guutuufi hunda wal ga'aa ta'e, akkasumas fooyya'uu danda'u, barumsa hunda qabuufi akaakuu hunda hammate irratti hirkatte qindoominni yaadaa kan ummata kanaa hubannoofi daangaa sadarkaa ol aanaa irra ta'a. Innis dirree hubannoo, tumaa adda addaa, seera bu'uuraa yookiin heera hundee keessatti ta'uu danda'a. Kanarraa ka'uudhaan hubannoon yaada qindaa'aa kanaan alaa itti seenuun yookiin qabiyyee hubannoofi tumaa isii kan birootiin bakka buusuun, yookiin dhimmaafi gaafii isiirraa hin taaneefi rakkoo isii hin ibsine kaasuun sammuu ummata kanaa keessatti rakkoo guddaa uuma; rakkoo kana furuunis baay'ee ulfaataadha. Kitaabni keenya kun rakkoolee kana keessaa isa tokko fura. Inumaa isiin rakkoo isa ijoo ta'uutu mala. Sammuun nama Muslimaa seenaa isaa keessatti yaada barumsiifi iimaanni wal faallessuu kaasee hin beeku. Garuu dhimma kanatti dhihaatuuf furmaata barbaadeera; innis sammuufi wahyii ilaalchiseeti. Sababni isaas barumsiifi iimaanni ibsa Islaamaa keessatti wal faallessuun hin

mijaa'u waan ta'eef. Garuu wal dhabbiin waa'ee barumsa isa gara iimaanaatti Nama dhaqqabsiisuufi akkasuma bu'aa isaa ta'uu ilaalchisee ka'eera. Kanaafuu waa'ee sammuufi wahyii ilaalchisee kamii isaaniitu seensa barumsaati yookiin kamtu isa kaan daangessee isa dursaa irratti falmiin uumame. Rakkoon barumsiifi iimaanni wal faallessuu rakkoo naannoo sammuu Islaamaa irraa burqee miti; seenaan Islaamaa waan dhimma kana uumu tokkollee argitee hin beektu. Kan isiin nutti dhufte sirna barumsa warra dhihaa sekkulaarizmii wajjini. Dhimmi Kun muxannoo seenaa Awurooppaafi jijjiirama sammuu ummata Awurooppaati waan ta'eef. Uumamni kiristaana Awurooppaa jijjiirama isii keessatti barumsaan haala hamaan wal faallessuu keessa seente. Waan kana bataskaanatu sammuu to'achuun, dhaabbilee barumsaa irratti ol aantummaa argachuufi yaada adeemsa bataskaanaatiin ala ta'e hunda faallessuun eegalte. Inumaa beekumsaafi beektolee dhabamsiifte. Fknf Gaaliliyoo (1564 - 1642 Dh.B) fi kan biroo dhabamsiifte. Kanaafuu warraaqsi xiinxaltoota bara qarooma haaromsaa bataskaana irratti ka'ee isa bataskaanni amantii fayyadamte biratti dhaabbachuu didde, gara amantii hunda gatuutti tare. Kanaafuu booda warraaqsa haaromsaati sammuu ummata Awurooppaa yaada barumsaafi amantii adda baasuu jedhu qeebale. Inumaa faallaa walii isaan taasisan. Yeroo sammuu ummata Araba Muslimaa

yaada ummata Awurooppaatiin yeroo dadhabina Muslimaafi kaan humna godhatan keessatti hariiroo uumu, sirna yaadaa hundaa irraa fudhatee muxannoo seenaa isaanii ofitti fudhatanii rakkoo ummanni Awurooppaa keessa jiraate akka kan ofiitti, akkasuma rakkoo barumsa isaanii akka kan ofiitti ilaale. Kanaafuu sammuu Muslima Arabaa gaafii yaadni isaa, hambaan isaa, muxannoon seenaa isaa yookiin qabatamni isaa kan ammayyaallee hin kaafne deebisuutti seene. Kanaafuu isiin hojii hamaa taate. Isiin waan tokko bakka isaatiin malee barbaaduu, sammuu Muslimaa afaan kan isaa hin taaneefi hin beekneen dubbachiifte waan taateef. Yeroma kana keessa yaanni biraa kan yaada Muslima Arabaatti dhufee seene ni jira. Ammas yaadicha kanaafis rakkoo inni kaase deebisa. Guddinni Awurooppaafi qaroomni isii silaawuu barumsaafi amantii adda baasuu, yoo amantiin qorannoo barumsi itti dhaqqabe faallese amanticha dhiisanii saayinsiif ol aantummaa guutuu kennuu irratti ijaarame. Kanaafuu Muslimoonnis qaroomuuf amantiifi hariiroo Rabbii dhuunfaaf dhiisanii inni dhimma dhuunfaa ta'ee, isaan saayinsii akka muxannoon Awurooppaa amanti irraa qullaa gootee hubattutti hubachuuf socho'uu qabu jedhan. Yaaliin kun waan muxannoo kiristaana Awurooppaa hunda Islaama irratti fe'uufi hubannoo isii Islaama baachisuu taateef, barumsaan mirkanaa'uu dhabuufi loogikii waliin deemuu dhabuu wajjin isiin sammuu Muslima Arabaa

keessatti akka kan warra Awurooppaatti gadi hin seenne; rakkoos hin furreef. Inumaa qaroomaafi qorataa ummata Islaamaa irraa kan dhamaasuu wal faallessuu, wal dhabuu yookiin hanga sadarkaa barumsaafi amantii adda baasuu kan dhaqqabutu jira.

Akkuma qorannottiin kun akeekte hubannoon Islaamni barumsaafi amantii itti hubatu hubannoo kiristaana Awrooppaatii miti. Amantiin hariiroo lubbuu isa gabbaramaa fedheen walitti hidhuu miti. Hariiroon isaanii kun haala cimaan sihrii yookiin humna afuuraatiin walitti dhufuun wal fakkaata. Hiikti amantii hubannoo Islaamaa keessatti qabiyyeen isii sirna qarooma Islaamaatiin ibsama. Isiin sirna hubannooti. Isiin hariiroo jidduu Rabbii fi uumama isaatti nama dabalatee haala gaariin qindeessiti. Inni roga jireenyaa hunda keessatti hojiirra oola. Kanaafuu hiikti amantii matuma isaattuu qabiyyee hiika barumsaa baay'ee of keessaa qaba. Barumsi akka warra usuulaatti waan tokko kan qabatama jiruun wal galu irra gahuu yookiin odeeffannoo dhugaadha. Kanaafuu hiikti lamaan wal gala malee faallaa miti. Kanaafuu isaan lamaan adda baasuun waan sammuu Muslima maalummaa barumsaafi amantii beeku irraa burqee miti.

Akkasuma sammuu nama Awrooppaa, akka abbaan kitaabichaa Dr. Ibraahiim ibse, jecha kijibaan Iisaa (Yesuusitti) hirkisan kan “waan kan mootii mootiif kennuu, kan Rabbii immoo Rabbiif kennuu” jedhuun

hariiroo adda kutuun ni mala. Kanarraa waa'ee addunyaafi amantii, yookiin siyaasaafi amantii yookiin barumsaafi amantii adda baasuutu hubatame. Isiin waan dhimma samii ilaallatuufi dhimma warra dachii adda baaftuudha. Samiin kan isii amantii (afuura) yoo ta'u dachiin immoo kan isii sammuu ta'a. Dr. Muhammad Badri kitaaba isaa "Seenaa Sirna Hawaasaafi Seeraa" jedhu keessatti erga maddoolee baay'ee ragaa kana afaan adda addaatiin dubbatte ilaalee booda "sammuun ummata Awrooppaa hubannoo ragaa kanaa keessatti dogongorarii bakka isii irraa kaasan" jechuu irra dhaqqabe. Kan Iisaan waan kana jedhe yeroo namichi Yahuudaa badaan wahii "sila nuti gibira Qaysar (mootii Roomaatiif) ni kennina moo hin kenninuu?" gaafatuudha. Fedhiin isaanii waan kanaan yoo inni gibira kennuutti ajajeef warra miidhaa deeggaree ummata isaa Qaysariin gabroomfamaaran dhiiseetti lakkaa'uuf ture. Kanaafuu Banii Israa'iil biratti amanamtummaa dhaba. Yoo gibira kennuu dhiisuutti ajaje immoo adabbii Qaysar jala seenee isa ajjeesisu. Achiin Iisaan saantima isaanii tokko fiduu ajajee suuraa irra jiruufi jecha itti barreeffame ilaale. Isiin suuraa Qaysar, maqaa isaafi moggaasa isaa ture. Achiin waan kan Qaysar Qaysariif kennuu, kan Rabbii Rabbiif kennuu isaan akeeke. Inni Qaysariin jala buluu diduu isaan ajaje. Saantima isaaniitti fayyadamuun ol aantummaa isaanii ibsuu waan ta'eef. Kanaafuu isaan irraa of danda'anii

saantima ofii hojjatatani ol aantummaa ofii kabachiisuu qabuu akeeke. Kanarraa wanti hubannu dhimmichi sirna biyya keessaa qindeessuun haqa Rabbii Rabbiif kennuudha; innis dhimmi isaanii hunduu Rabbii tokkichaaf ta'uudhaani. Yoo kana hin taane hubannoon Awrooppaa amantii hunda shaaruudha. Kana hubadhu. Hiikti amantii afaan Saam kan ittiin kitaabni samii dhufe hunda keessatti hiikuma isa kan Afaan Arabaa qaba. Hiikti Yahuudaan amantiif kennan kanaaf ragaadha.

Kanarraa ka'uudhaan haala hariiroo barumsaafi amantii qorannoo kana keessatti dhufe hubachuun akka nuti hiika iimaanaa sirna barumsa Islaamaa kan isa keessatti namni yoo sammuu qabaatee waan dubbatuufi hojjatu baru malee sharii'aa Islaamaatti hin ajajamneen hubannu nu taasisa. Hanga waan dubbatu hubatutti salaataatti hin dhihaatu. Barumsi seensa iimaanaafi dursa isii kan dirqamaati. Barumsi kallattii ittiin Rabbiin baraniidha. Iimaanni barumsa irratti hundaa'a; yoo kana hin taane hordoffii jaamaa ta'a.

Barumsi inni waan baramu irraa dhokannaa kaasu kallattii baay'eedhaan itti dhaqqabama. Dhageettiifi agartuu qofaa miti. Qaamni miiraa kan biroo gara sadarkaa se'uu (zanniitti) nama dhaqqabsiisa. Qabatama jiruun wal galuun isaa dirqama ta'a. Barumsi guutuun waan tokko irra gahanii shakkii dhabamsiisuudha; akkasuma qabatamaan wal galee se'iinsa ta'uu dhabuu qaba. Akkasuma ragaa qabaachuun dirqama. Kanaan

jaaminaan hordofuu yookiin hubannoo malee ta'uu irraa bilisa ta'a.

Islaama keessatti qolli ilaalcha barumsaafi filoosoofiin barnootaa kolleejjii aalamaa kan xinxala Islaamaa mirkaneessuu keessatti barbaachisummaa addaa qaba yoo ta'u qorannottiin kun adeemsa kana keessatti xuubii jalqabaa taati. Yaaliin biroos fuulduratti isii hordoftee ni dhufti. Kanaan gosa barumsaa kana keessatti hanga barbaachisu argama. Kolleejjichi kitaaba "Islaamiyyat Alma'arifaa", "Alwajiiz Fii Islaamiyyat Alma'arifaa" fi kitaaba Tawhiidaa maxxansiiseera. Hariiroo Tawhiidaafi barumsaa ibseera. Akkasuma garaa garummaa barumsa Tawhiida irraa burqee tawhiidni hunda isaanii wal gaheefi barumsa biqila qullaa biqilee madda lamaan dhiisee tokkicha irraa dhufee ibseera.

Kolleejjichi yeroo ammaa kitaabolee haaraa baay'ee oomishaara. Isaanis "Manhajiyyat Alqur'aan Alma'arifaa", "Masaadir Alma'arifaa Fil Fikr Addiinii wal Falsafii", "Nazariyyat Alma'arifaa Baynal Qur'aan Walfalsafaa", "Takaamul Almanhaj Alma'arifii Inda Shyakh Al-Islaam Ibn Taymiyaa" fi kkf. Duraan immoo "Azmatu Aqlil Muslim", "Islaahu Manaahij Alfikr", "Usuul Alfiqh Al-Islaamii: Manhaju Bahs Wama'arifaa" fi "Manhaj Albahs Al-Ijtaami'iyyi Bayn Almadu'uyyati Wal Mi'iyariyyaa" fa'i. Kolleejjichi kun ammas aalimoota mataduree kana irratti barreessisuutti jira. Innis hojii 'nageenya barumsaa' jedhuuf bu'uura nagaa

ta'e kaa'uun kitaaba gahaa oomishuudhaafi.

Qorannoo kana barreessichi wal ga'ii addunyaa afraffaa kan 'Alfikir Al-Islaamii' isa Kaartuum keessatti bara 1987 Dh.B geggeeffame irratti dhiheessee ture. Mata dureen isaa "adeemsa Islaamaa, barumsa suluukaafi guddisaa" jedhu ture. Ergasii dameen kolleejjichaa Kaartuum keessa jiru maxxansaa addaa keessatti isii maxxansiise. Barreessichi maxxansaa duraa kana deebisee qu'atee akka qorannoo barumsaa kan kolleejjichaa keessatti maxxanfamuuf isii gulaale.

Akka Rabbiin ittiin Muslimoota fayyaduufi barreessicha ust. Dr. Ibraahiim Ahmad Umar mindaa gaarii mindeessun kadhada. Inni dhaga'aa owwaataa waan ta'eef.

Dr. Xaahaa Jaabir Al-Ulwaanii

Heerindon - Verjiiniyaa

Muharram 1413 hij/1992 Dh.B

kutaa tokko

Dursa

1. Hiika barumsaa¹fi amantii kan ballinaan beekamu

Jechi “barumsa” jedhu jecha ballinaan jidduu namootaatti beekamuufi jaallatamuudha. Sammuu dhalootaa keessatti waan adda addaa milkeessuu fi hubannoo adda addaatiin hariiroo qaba. Warri xinxallaafi barreessitoonni baay’een xinxalaa fi barreeffama isaanii maqaa ‘isiin qorannoo saayinsiti (barumsaati)’ jedhuun faayuutti ariifatan.

Hiika kana keessaa kan baay’ee beekamu, dhaloota ammayyaa, dhaloota keenyas dabalatee kan akkaan itti dhihaatu isa dirree argannoo haaraa keessatti qaroomuudhaan hariiroo qabuudha. Argannoo kunis uumama isii, mullata, seeraafi amala isii kan biroo hammata. Akkasumas waan adeemsa of danda’e kan dhugaafi beekumsa qorachuufi gulaaluun wal qabates ni dabalata. Dhugaafi beekumsichis mataduree, muxannoo fi loojikii sirrii hordofuudha. Hiikti jecha barumsa jedhuu yeroo ammaa akkaan ballatee beekamu isa warra Afaan Ingiliffaa dubbatu biratti “science” (saayinsii)

---

¹ Akka dursaatti wanti namni dubbisu hubachuun fayyyadu ani jecha Arabiffaa ‘ilmi’ jedhu barumsa jedheen hiike. Bakka gariitti immoo Saayinsii kan jedhu fayyadameera. Isa Arabiffaan ‘iimaan’ jedhu immoo ‘amantii’ yookiin iimaana kanuma jedhun fayyadame. Ma’arifaa kan jedhu immoo beekumsaanin hiike. Hiikti kun tumaa ani fayyadame malee barumsaan tokko ta’uun isaa ni mala.

jedhamuudha.

Jecha amantii jedhu yoo amala isaa ilaalle kallattii gariidhaan jecha saayinsiitiin wal fakkaata. Isiinis jecha namoonni baay'inaan itti fayyadamanuufi hiika garaa garaa qabduudha. Garuu hiikti isii walitti dhihoodha. Namoonni gariin isii himachuuf ariifatanii ijannoo isaanii kan amantiitii ibsan. Wanti kanatti isaan kakaase garuu wal dhaba. Inumaa yeroo garii warra maqaa saayinsii himatuun wal faallessa.

Hiika kana keessaa kan ballinaan beekamu waan amantii waaqeffannaa adda addaatiin hariiroo qabuudha. Falmii jidduu amantii, filoosoofiifi matootii warraaqsa saayinsii isii jaarraa kudha torbaffaa hoggantee yoo ilaallu ijannoon amantii ijannoo saayinsii faallessu ta'uutti dhihaate. Yeroo baay'ee ijannoon lamaanii faallaa waliiti jedhameera. Hiikti amantii kan yeroo baay'ee beekamu isa Afaan Ingiliffaatiin "faith", "religion" yookiin "belief" jedhamuudha. Garuu jechi isiin warra Filoosoofii biratti beekantuufi kan nuti itti fayyadamnu, hiika isii filoosoofii keessatti itti fayyadamanuu waliin "Belief" kan jedhuudha.

2. Sila beekumsaafi amantii jidduu hariiroon ni jiraa?

Waa'ee beekumsaafi amantii hiika baballatee beekamu kanaan dubbachuun haala hunda keessattuu hariiroo qabaachuu isaanii akeeka. Sababni isaa ifaadha. Lamaan isaaniituu waa'ee uumaa, namootaa, uumamaafi hawaasaa irraa haasa'uudha. Kanaafuu warri saayinsiitti

waamaniifi amantiitti waaman hariiroo hin cinne qabu. Hariiroon isaanii yeroo garii walii galuu yoo ta’u yeroo baay’ee immoo wal faallessuudha. Warri amantiitti waaman matadureewwan dubbanne jalatti haala irra jiruun ibsamu. Warri saayinsiitti waamu immoo waan isaan biratti beekamaafi bu’uraatiin ibsamu. Yoo ibsi lamaan wal dhabe isaan keessaa tokko dhugaatti siqata kan jedhu eeguu ni dandeenye. Kanaafuu yoo waliif hin galin isaan keessaa tokkotu hordofamuu qaba. Lamaan isaaniituu jaarmaya, duudhaa, kallatiifi ibsa waan jiru sanaa kan dhugaadhaatti amanamu qabu. Waan fuulduraas ni tilmaamu.

Lamaanuu immoo waan jedhan irratti ragaa gaafatamu. Lamaanuu safaraafi sababa ittiin nama hubachiisutti deebi’uu qaba. Safarri kunis duudhaa qabaachuun dirqama. Yaanni guddaan wanti kun bu’aa isaa irratti hundaa’a kan jedhuudha.

Egaa, erga ibsi isaanii tokko ta’ee, hiika saayinsiifi amanti jidduu ummataa baballatee jiruu jidduutti hariiroo baay’ee argina. Hiikti baballatee jiru kun bu’uura saayinsii faallaa bu’uura amanti taasifte. Kanaafuu hariiroon wal dhabbiifi falmii hariiroo walii galuu irra baay’achuufi dheerachuun nama hin dinqisiisu. Kun waan haalli qorannoon saayinsii, filoosoofiifi amanti ammayyaa irra jiru akeekuudha.

3. Qarooma saayinsiifi waamicha amantii

Qaroomni saayinsii inni Awrooppaan jaarraa boodaa kana argamsiifte amantii kiristaanaatiif rakkoo ta'e. Akkuma beekamu saayintistootaafi bataskaana jidduu falmii dheeraatu ture. Kallattii gamaa gamanaa wal lolu ta'an; jaallatee jibbee inni tokko milkaa'uun kufaatii isa kaanii ta'e. Adeemsi saayinsii kan waan qabatamaa, muxannoofi waan qaama miiraatiin hubatamuu warra ammayyaa biratti meeshaa ittiin mirkaneeffatan taate. Kallattiin biraa kan akka taayitaa amantii yookiin taayitaa amantiifi kallattii biraa wal makuu, akka sammuuttis ta'ee qabatamaatti, ni badde. Bu'aan qabatamaan warshaafi argannoo haaraa irraa argame akka namoonni jecha saayinsiifi dhimma isaa hordofu taasise. Wanti kun akka namoonni sochiifi adeemsa isaanii keessatti gara saayinsiifi barumsaatti of hirkisan godhe. Dhimmi amantii Awroppaa kan qabatama, muxannoofi sammuutti fayyadamuu irratti hin hundoofne ni dhiphatte.

Barri kun bara baballachuu Awrooppaa, bara quufa isaafi diinummaa isaa ta'e. Waraanni isaa biyya isaanii keessattuu akka saayinsiin bataskaana injifatu godhe; kanaan dadhabdoota immoo bakkuma jiranittiifi amantii fedhan irra jiran injifatan. Wal dhabbiin sila saayinsiifi bataskaana jidduu ture wal dhabbi amantiifi saayinsii ta'e. Bataskaana jireenya sammuun yaaduu, dirree bulchiinsaa, taayitaa, argannoo haaraa, mootummaa

samiifi dachii xinxaluu irraa baasuun amantii hundaa fageessuu ta'e. Warri Islaamaa yaada bataskaanaa qeebaluu dhabuunis homaa isaan hin yaachisu. Ergamaan Islaamaa warra kitaaba maqaa Rabbiitiin waa booressuu, kufrii ifaa, shirkiifi namoota gabroomfachuu dhiisaa jechuutti waamuuf dhufuunis isaan hin yaachisu. Kun hunduu isaan hin yaachisu; jecha saayinsiin amantii injifateera jedhu qofaan deemu. Hundi kunuu dhumarratti amantiidhuma waan ta'eef.

4. Sila ibsi saayinsii bakka ibsa amantii bu'uu ni danda'aa?

Garoo yoo beektoleen maalummaa uumamaafi amala isii qorachuu irratti bobba'aniifi barnootatti dhaqqabuu keessatti ijoo ta'an jiraatanis, filoosoofaraafi beektota irraa namoonni barnoota kana hubachuu, dabareen kaa'uu, filoosoofii barumsaa sirreessuufi kallattii ilaalcha argannoo saayinsii irraa gabaabbatan ni jiru. Filoosoofiin meeshaa kan qorannoo saayinsii irraa qallabamtee ittiin uumamaafi jireenyaaf hiika gargaarsa amantii isa madaa isaa kan miidhaan namoonni bataskaanaa irraan gahan arraabuuf kennitu argamte. Silaawuu erga waraanni isii kottoonfatee sirni Roomaa kufee waraanni quufaan lafa keessa isii dhabamsiisee namoonni bataskaanaa immoo jijjiiruutti seenan.

5. Lallabbii amantii fi saayinsii adda baasuu

Kallattii ol aantummaa saayinsii tiksuufi dirree hunda keessatti murtii kan isaa godhuu, humna kaaniif immoo bishaan fuula isaa eeguuf, beektolee gariidhaaf erga wanti isaan hojjataaran humna amantii dhabamsiisuu hubatanii irraa laaffisuufi namoottan amantii garii warra waan saayintistiin gariin duudhaa amantii irraa bahee hojjatu arguun itti ulfaatettis salphisuu yaaluu keessatti, kana hunda ilaalchisee wal qixxeessuun xiqqoon wahii argame. Innis hunduu dirree (fiildii) of danda'e kan irratti moo'u qaba. Inni kun kan Rabbiiti; inni sun immoo kan Qaysar jedhame. Namoonni amantii siree hojjatameef irra taa'anii labsu. Saayintistoonni guyyaa dilbataa dhufanii dhaggeeffatu. Waan isaan jedhan homaa hubachuutti hin dhihaatan.

Wal qixxummaan salphaan kun ibsa garaa nama fayyisu wahii barbaada. Keessumaa beektolee hin hubatiniifi namoota amantii warra dheebuu hin bahiniif. Ibsichis saayinsiin adeemsa qorannoo of danda'e qaba. Adeemsi kun adeemsa amantii wajjin hin deemu. Adeemsi qorannoo kun sirna godhateera. Innis qorannoo saayinsii keessaa waan isaaf hin tolle hundaawuu baaseera. Dhimmi kamuu yoo kufaatii kana dadhabde gara muuziyeemii yaadaa deemuu qabdi. Dhimmi milkooftu silaawuu isii qormaata qeebaltu, hubannoo miiraa jala bultu, kan nuti muxannoo irratti hundoofnee isiin dhugaadha yookiin ni mala yookiin ni qeebalamti

jennuudha.

Ibsi gabaabduun kun dhimma waa'ee ghaybii (ilma namaa irraa fagoo) miirri namaa itti hin dhaqqabne hundaa dirree qorannoo keessaa baafta. Dubbiin asitti raawwate; achumaan barumsiifi amantiin guutummaan adda fottoqan. Achiin hariiroon jiru ergaa duudaa jijjiirama hin finne himu yookiin dhageettii hin hubannetti himuu ta'ee hafe. Kun seenaa dheeraadha; keessa seenuu hin feenu.

6. Sirnaa fi qarooma: meeshaa abbaatti deebi'e

Yaanni amantiifi saayinsii adda baasuu kun hiika isaa ballaa kanaan osoo waa lama hin jirre bakka xinxalaa hundattuu fudhatamuutti dhihaatee ture.

1. Meeshaan sirnaa, qaroomaa, sirriitti hubachuufi haqaan ilaaluu abbaatti deebi'e. Inni mataa dhimma amanti qofa muree hin dhiifne. Mataa adeemsa barumsaa keessatti haalaan barbaachisaa ta'e mure. Seera saayinsii mataa mure. Seerri saayinsii kamuu osoma eegeen isaa kan darbe yookiin ammaa ta'eeyyuu mataan isaa gara fuulduraati. Mataan kun akka kutaan hanga ta'e jala bulutti miiraafi muxannoo jala buluu dide. Inni kunis haasaa dheeraadha. Qorannoon isaa mana kitaabaa filoosoofii keessatti of danda'ee maxxanfama.

2. Qaroomni saayinsii argannoo isaatiin waan dhugaa saayinsii isaan jedhan bira taree qorannoo isaatiin erga bara dheeraaf muxannoofi qabatama miiraa irratti

hundaa'ee isaan bira tare. Jalqaba wanti ittiin warra amantiitti duulame muxannoofi miiraan itti dhaqqabuu ture. Kaa'ichi isii waamicha saayinsii turte; kana booda maaliin dadhabdoota harkatti wal maku ree?

Garuu osoma jijjiiramni kun adeemsa ibsa saayinsii keessatti yookiin hiika isaa hubachuufi amala saayinsii hubachuu keessatti dhiibbaa qabaatus hariiroon fooyya'iinsaa kun dhimma amantiitiin hariiroo maalii qaba laata? Yeroo garii gareen saayintistii wahii adeemsa tokko kan birootti jijjiiru; yookiin aalama kana boca biraa boctee uumama haaraa wahii keessa guutti. Dhimmi amantii kana irraa maal fayyadame? Deebiin isaa qaroomni kun kallattii ghaybii isa hiika ballaa deeme. Ghaybiin kun hiika isaa keessaa tokkorratti dhimma iimaanaa guddaadha. Akkasuma qaroomni saayinsii guddachuun kun wal dhabbii amantii adda addaa furee isa sirriitti dhaqqabsiisuuf gargaaruu danda'a. Gareen amantii adda addaa kun dhimmaafi dubbii baay'ee irratti wal dhabdi. Hundi isiituu isa sirrii guyyaa Qiyaamaa ogga Rabbiin waan isaan irratti wal dhabaa turan itti himu baruuf jiru. Garuu qaroomni kun nama mataa isaatii yaaduufi qulqullina qabu fayyada.

Kunis dhimma guddaafi baay'eedha. Qorannoo kana keessatti keessa seenuu hin fedhu. Sababni isaas ani bakka kanatti falmii kana hunda, hariiroo isii jidduu saayinsiifi amantii turteefi ammas jirtu bira taruun fedha. Jalqaba Islaamaa irraan eegala: hiika isa Qur'aanni

'barumsaa' fi 'amantiif' kennettin darba. Sababni isaas ana biratti hariiroo isii jaarraa dheeraa keessa argamtee walitti fidde, adda kutte, gaddisiifteefi boochifte hunda irratti murteessuuf bu'uurri isa waan ta'eef.

Kutaa lama Saayinsii

1. Rabbiin ol ta'e beekaa fagoofi dhihooti

Islaamni amantii tawhiidaati: Dhugaan gabbaramaan Rabbii tokkicha malee hin jiru. Mootummaafi faaruun kan isaati. Inni waan hunda danda'aadhaa amanuudha. Rabbii ol ta'etti amanuu, isaaf ajajamuufi waan mirkaneesse hunda mirkaneessuudha. Muslima kamuu kana malee wanti baasu hin jiru. Qur'aanni jecha Rabbii ol ta'eeti. Isatu Nabiyyiitti (saw) buuse. Rabbiin akka isa tiksus waadaa seene.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾ سورة الحجر: 9

"Dhugumatti, Nuti Zikrii (Qur'aana) Numatu buuse. Numatu isaaf tiksoodha."[Alhijr: 9]

Inni waan Muslimoonni baruufi bu'uura godhachuu fedhan hunda keessattuu jecha murteessaadha. Qorannoon barumsaafi amantii Qur'aana isa Rabbiin beekaan isa keessatti nu barsiisutti gurra kennuu caalaa bakki nuti jalqaba irraa barru hin jiru. Rabbiin beekadha; Beekaan maqaa isaati. Beekumsi immoo amala Isaati. Aayatoonni waan kana Rabbiif mirkaneessitu baay'eedha; hundi isiituu Qur'aana keessa bakka itti buufamteen wal madaalti.

Gaaffiin keenya waa'ee barumsaafi hiika Qur'aanni isaa kenne ilaalchisee mataa keessa naanna'a. Ijji aayatoota Qur'aanaa ilaala. Sammuun waan ijji ilaalu xinxaluufi isa

hubachuuf ariifata. Haguuggiin qalbii aayatoota Qur'aanaa kan ittiin, yoo Rabbiin fedhe, rahmanni Rabbiifi qajeelumni isaa banamu haa qabattu.

وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عِلْمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةُ... (سورة الأنعام: 73)

Guyyaa xurumbaan afuufamu mootummaan kan Isaati. Inni beekaa fagoo (gheybii)fi dhihooti. [Al-An'aam: 73]

ثُمَّ تَرْدُونَ إِلَىٰ عِلْمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنزِّلُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (سورة التوبة: 94)

Sana booda gara isa waan mul'atuufi hin mul'anne beekuutti deebifamtu. Waan isin dalagaa turtanis isinitti hima. [Attawbaa: 94]

عِلْمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ (سورة الرعد: 9)

[Rabbiin] Beekaa waan fagoofi dhihoo, guddaa, ol ta'aadha. [Arra'ad: 9]

عِلْمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَلَّىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ (سورة المؤمنون: 92)

Beekaan waan fagoofi dhihoo sun [qulqullaa'e]. Waan isaan itti qindeessan irraas ol ta'e! [Almu'uminuun: 92]

ذَلِكَ عِلْمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ (سورة السجدة: 6)

Inni sana hojjate beekaa fagoofi waan mul'atuuti; injifataa, rahmata godhaadha. [Assajdaa: 6]

عِلْمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (سورة الزمر: 46)

سورة الزمر: 46

Beekaa fagoofi dhihoo! gidduu gabroota keetiitti waan isaan irratti wal dhabaa turan keessatti sumatu murteessa. [Azzumar: 46]

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَالشَّهَادَةُ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿٢٢﴾ سورة الحشر: 22

*Inni Allaahn Isa gabbaramaan dhugaa isa malee hin jirre.
[Inni] Beekaa fagoofi dhihooti. Inni akkaan rahmataa godhaa
akkaan mararfataadha. [Alhashr: 22]*

تَعْمَلُونَ إِلَىٰ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَالشَّهَادَةُ فَيَتَعَلَّمُونَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ سورة الجمعة: 8

*Ergasii gara beekaa fagoofi dhiihoo ta'eetti deebifamtanii waan
isin dalagaa turtan isinitti hima. [Aljumu'aa: 8]*

عَلَيْهِ السَّلَامُ وَالشَّهَادَةُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٨﴾ سورة التغابن: 18

*[Rabbiin] beekaa fagoofi dhiihoo injifataa, ogeessa.
[Attaghaabun: 18]*

Aayatoonni kabajamoon kun akka Rabbiin haaluma waan dhiihoo beekutti waan fagoo beeku deddeebiftee nutti himti. Yeroo hundaa isan fagoo isa dhiihoo dursee dubbate. Inni kana nu yaadachiisuuf ta'uutu mala. Aayatooleen kabajamoon kun sammuu keenya keessa hubannoon fagoofi dhiihoo qorannoo saayinsiifi amantii keessatti gahee guddaa taphataa akeekte.

2. Hubannoo Islaamaa lamaan: dhihoofi fagoo

Qorannoon yaada barumsaa bu'uura adda addaa kan mana barumsaa adda addaa uumte qabdi. Hunduu qorannoofi ibsa isii kan hanga xiyyeeffannaa qorattootaa irratti hundaa'e irraa ka'uun hubannoofi dubbii mataa isii qabdi.

Aayatoonni Qur'aanaa dubbatamee tare akka nuti hiika fagoofi dhiihoo jedhu irraa eegallu nu godha. Kana

jechuun isaan baruurraa eegaluudha. Dhihoofi fagoon mata duree beekumsaa yookiin itti dhaqqabbii ta'a. Dhihaachuun yookiin fagaachuun isaa abbaa baraaruu irratti ilaalameeti. Dhihoo kan inni ilaalamu sababa bakka namni jirutti argamuufi kan ilaalu dandeettii waan qabuuf argama. Fagoon immoo kan baraan yookiin bakkaan yookiin haala uumamaatiin yookiin fedhii uumatiin fagaateedha.

Hubannoon kun lamaan wahyii Rabbii irraa waan nuti siichi barru keessatti gahee guddaa taphata. Aayatoleen kabajamoon akka Rabbiin haaluma waan dhihoo beekuun waan fagoo beeku nutti himti. Waan fagoo ta'e garii haala gaariin jabeessitee nuuf ibsiti. Fedhiin silaa fedhii Rabbiiti. Isatu amala kana uume; wanti tokkollee waan biraa irraa isa hin haguugu.

﴿٣٣﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

سورة البقرة: 33

[Rabbiin] ni jedhe: "Sila Ani akkaan beekaa wantoota fagoo kan samiiifi dachiiti; ammas Ani akkaan beekaa waan isin ifa taasiftaniifi waan isin dhoksa turtaniiti' isiniin hin jennee?"

[Albaqaraa: 33]

﴿٢٣٥﴾ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَفُورٌ حَلِيمٌ

سورة البقرة: 235

Rabbiin waan lubbuu keessan keessa jiru beekaa ta' uus beekaa; Isa sodaadhaa. [Albaqaraa: 235]

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴿٢٥٥﴾ سورة البقرة: 255

Waan fuuldura isaaniitiifi waan duuba isaanii ni beeka.
[Albaqaraa: 255]

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ... ﴿٧﴾ سورة آل عمران: 7

Hiika isaa isa dhokataa Rabbiin malee homtuu hin beeku. [Aali
Imraan: 7]

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِذْكَ أَنْتَ عَلَّمُ الْعُيُوبَ... ﴿١١٦﴾ سورة المائدة: 116

Waan lubbuu kiyya keessaa ni beekta. Ani waan nafsii kee
keessaa hin beeku. Dhugumatti, ati akkaan beekaa waan
fagooti. [Almaa'idaa: 116]

وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿٣﴾ سورة الأنعام: 3

Inni samii keessattiifi dachii keessattis gabbaramaadha. Iccitii
keessaniifi ifa bahaa keessanis ni beeka. Waan isin hojjattanis
ni beeka. [Al-An'aam: 3]

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ... ﴿٥٩﴾ سورة الأنعام: 59

Furtuuwwan fagoo (ghaybii) Isa bira jiru. Isa malee homtuu
ishee hin beeku. Inni waan dachii keessa jiruufi waan bahra
keessa jirus ni beeka. [Al-An'aam: 59]

الَّذِينَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا... ﴿٦٦﴾ سورة الأنفال: 66

Amma Rabbiin isin irraa laaffiseera. Isin keessa dadhabbiin
akka jirus ni beeka. [Al-Anfaal: 66]

الَّذِينَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّمُ الْعُيُوبَ ﴿٧٨﴾

سورة التوبة: 78

Sila Rabbiin iccitii isaaniitiifi maqoo isaaniis kan beeku ta'uufi

Rabbiin wantoota fagoo hundas akkaan beekaa ta'uu hin beeknee? [Attawbaa: 78]

اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيصُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزِدَادُ كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِحَقْدَارٍ ﴿٨﴾

سورة الرعد: 8

Rabbiin waan dhaltuun hundi baattu, waan gadaamessi hir'iftuufi waan dabaltus ni beeka. [Arra'ad: 8]

رَبَّنَا إِنَّكَ تَعَلَّمَ مَا تُخْفِي وَمَا نُعَلِّمُ وَمَا نُخْفِي عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾

سورة إبراهيم: 38

Gooftaa keenya! Ati waan nuti dhoksinuufi waan nuti ifa goonu ni beekta. [Ibraahiim: 38]

فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾ سورة النحل: 74

Rabbiif fakkeenya hin godhinaa. Dhugumatti, Rabbiin ni beeka; isin hin beektanu. [Annahl: 74]

وَإِنْ يَجْهَرُوا بِالْقَوْلِ فإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ﴿٧﴾ سورة طه: 7

Jecha yoo ol fuutes, dhugumatti Inni (Rabbiin) iccitiifi waan isa caalaa dhokates ni beeka. [Xaahaa: 7]

إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ سورة الأنبياء: 110

Dhugumatti, Inni jecha ol fuudhamaa ni beeka. Waan isin dhoksitanis ni beeka. [Al-Ambiyaa'i: 110]

كُلُّ قَدْعَةٍ صَلَاتُهُ وَسَبِيحُهُ، وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾ سورة النور: 41

Hunduu dhugumatti, Isaaf sagaduufi Isa qulqulleessuus beekaniiru. Rabbiin waan isaan dalagan beekaadha. [Annuur: 41]

فَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسْرُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾ سورة يس: 76

Jechi isaanii si hin yaaddessin. Nuti waan isaan dhoksaniifi

waan isaan ifa godhanis ni beekna. [Yaasiin: 76]

يَعْلَمُ خَائِبَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ﴿١٩﴾ سورة غافر: 19

[Rabbiin] gantuu ijaatiifi waan qomti dhoksitu hunda ni beeka.
[Ghaafir: 19]

فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ سورة الفتح: 18

Waan onnee isaanii keessa jirus beekke tasgabbii isaan irratti
buusee injifannoo dhihoo ta'e (sulhii hudeebiyaa) isaaniif galata
galche. [Alfat-hi: 18]

فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾ سورة الفتح: 27

Inni (Rabbiin) waan isin hin beekin beekeeti sanaa asitti
injifannoo dhihoo (araara hudeeybiyaa) godhe. [Alfathi: 27]

قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيفٌ ﴿٤﴾ سورة ق: 4

Dhugumatti, waan dachiin isaan irraa hir'iftu beeknee jirra.
Galmee tiksaatu nu bira jira. [Qaaf: 4]

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَتَعْلَمُ مَا تُوَسَّوَسُ بِهِ نَفْسُهُ، وَحَنُّ أَوْبٍ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ سورة ق: 16

Nuti dhugumatti, nama uumneerra. Waan lubbuun isaa itti
hasaastus ni beekna. [Qaaf: 16]

عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضٍ ۚ وَأَخْرُوجُ بَصِيرَتِي فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ ۚ وَأَخْرُوجُ يُقَنِّتُونَ فِي

سَبِيلِ اللَّهِ... ﴿٢٠﴾ سورة المزمل: 20

Isin irraa dhukkubsataan akka jiraatu, warri biraas immoo tola
Rabbii barbaacha dachii keessa akka deeman, warri biraas karaa
Rabbii keessatti akka lolan beekeera. [Almuzammil: 20]

Egaa, erga wanti fagoo jedhamu Rabbirraa hin
dhokannee gaheen isaa maali? Ogga keeyyatoolee kana

ilaallu namoonni qabatama dagachuu argina. Yeroo garii fagoo kana beekuu dhabuutu daguuf sababa itti ta'a. Garuu kanuma wajjin ilmi namaa fagoo (ghaybii) wallaaluu isaa kana dagata. Kanaafuu aayatoonni jiran namoota dhugaa kana lamaan dagachuu irraa deebifti. Akka Rabbiin fagoo beekuufi inni immoo hin beekne isa yaadachiifti. Bakka murtaa'aa wahiitti akka beekumsi kan Rabbii qofa ta'ee ilmi namaa qooda homaa hin qabne isa yaadachiifti.

وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا

تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾ سورة البقرة: 216

Odoo inni isiniif gaarii ta'uu waan tokko jibbuun keessan mirkanaa'e. Odoo inni isiniif hamtuu ta'uu waan tokko jaalachuun keessanis mirkanaa'e. Rabbumatu beeka; isin hin beektanu. [Albaqaraa: 216]

ذِكْرُ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾ سورة البقرة: 232

Sun isiniif irra gaariifi irra qulqulluudha. Rabbitu beekaa; isin hin beektanu. [Albaqaraa: 232]

وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾ سورة النور: 19

Rabbumatu beeka; isin hin beektanu. [Annuur: 19]

Fagoo beekuun qabxii guddaa uumaafi uumamaa adda baasuudha. Ilmi namaa waan kana roga jireenya isaa hunda keessatti isa arguutti dhihaata. Inni yeroo hunda tawhiida isa yaadachiisa.

Garuu Qur'aanni kabajamaan beekumsa ilma namaatiifis

ni mirkaneessa.

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَكَفُّهُمَا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾ سورة البقرة: 42

Odoo beektanii dhugaa sobaan [walitti] hin makinaa; haqa hin dhoksinaas. [Albaqaraa: 42]

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَكَفُّهُمَا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾ سورة آل عمران: 71

Yaa warra kitaabaa! maaliif dhugaa sobaan walitti maktanii odoo beektanuu dhugaa dhoksitu? [Aali Imraan: 71]

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنَ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ إِنَّمَا يَنْذَرُكُمْ أَوْلُوا الْأَلْبَابِ ﴿١٩﴾ سورة الرعد: 19

Sila namni wanti Gooftaa kee irraa gara keetti bu'e dhugaa ta'uu isaa beeku akka nama jaamaatii? [Arra'ad: 19]

وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ ... ﴿٥٤﴾

سورة الحج: 54

Akka isaan beekumsa kennaman dhugaa Rabbii kee irraa dhufe ta'uu isaa beekanii isatti amananii, onneen isaanii isatti tasgabbii argattuuf [kana taasise]. [Alhajji: 54]

Sila ilmi namaa maal beeka?

3. Akaakuu isaa

Wanti Rabbiif mirkaneeffame namni qabaachuun hin mijaa'uu nutti hin himne. Inumaa mijaa'uu isaa nutti himte. Innis beekumsa dhihooti. Wantoota, taateefi hariiroo dhihoo namni ni beeka. Wantoota, taateefi hariiroo isaanii dhihoo beekuun bakka beekumsa ilma namaati. Inni akaakuu barumsaa namni itti dhaqqabuudha. Aayatoolee Qur'aanaa keessa kan yeroo

wanti baramu dhihoo isa bira jiru ta'e barumsa ilma namaatiif mirkaneessutu jira.

فَأَنْفَجَرْتُمْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرِبَهُمْ ﴿٦٠﴾ سورة البقرة: 60

Burqituun kudha lama isa irraa maddite. Namoonni hundi iddoo irraa dhugan beekanii jiru. [Albaqaraa: 60]

ثُمَّ أَدْعُهُنَّ يَا تَيْبُكَ سَعِيًّا وَعَلِمَ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾ سورة البقرة: 260

Ergasii isaan waami; fiigaa sitti dhufu. Rabbiin injifataa, ogeessa ta'uus beeki. [Albaqaraa: 260]

قَالُوا نُزِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَنَقْطَمِينَ قُلُوبًا وَتَعْلَمُ أَنَّ قَدْ صَدَقْتَنَا... ﴿١١٣﴾ سورة المائدة: 113

Nuti ishee irraa nyaachuu, onneen keenya tasgabbaa'uu, akka wanti ati jettu dhugaa ta'e mirkaneeffachuuf. [Almaa'idaa: 113]

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ النِّجْمِينَ وَالْجَسَابَ ...

﴿٥﴾ سورة يونس: 5

Akka lakkoofsa waggootaafi herregaa beektaniif jecha bakka isaaf (Ji'aaf) godhe. [Yuunus: 5]

ثُمَّ نَكْسُوهُ عَلَى رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾ سورة الأنبياء: 65

Sana booda mataa isaanii lafatti gadi deebisanii "ati dhugumatti, isaan kun hin dubbatanuu beektee jirta" jedhan. [Al-Ambiyaa'i: 65]

Imaam Ashaafi'iin hiika barumsaa kana mirkaneessuu keessatti ni jedhe: "barumsi kallattii sadiini: isaan keessaa

tokko waan namni ijaan argee bira gaheedha.” Fuula 136² Jechi keenya kan wanti tokko beekamu yeroo argamu yookiin itti dhihaatamuudha jennu, hiikti aayatichaa isiin faaya isii dhokataa sana mullisuun isiirra hin jiruudha. Sagalee faayaa qofa hin ta’uudha. Kana keessa isiidhaaf laaffisuudha. Isa sirrii Rabbitu beeka. Wanti yaada kana deeggaru waan jecha Zamaksharii keessatti dhufeedha: - inni waan baramu sagalee taasisuu wajjin- dhumarratti wanti itti fedhame faayattiidha jedha. Faayattiin osoo hojjaatti yookiin dhundhuma irra hin jirree isii mullisuun

---

² Aayatoolee Qur'aanaa keessaa waan barumsa haala kanatti hubachuu faallessu aayata itti aanu malee hin argine:

وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ (...سورة النور 31)

“Miidhagina isaanii irraa wanti isaan dhoksan akka beekamuuf jecha miila isaaniitiin dachii hin dhiitin.” [Annuur: 31]. Wanti aayata kanarraa namatti mullatu miilli lafa rukutuun sagalee faaya miilatti kaa’amee dhaga’uutti nama geessaadha. Garuu aayatattiin faayuma sana beekuutti nama geessaatti akeekti. Gara sharhii Tafsiiraatti deebi’ee Zamakshariin, Sayyid Quxbiifi Maraaghiin kan armaan gadii jechuun arge: “dachii rukutuun sagalee faaya miilaa dhaga’uutti geessa.” Hiikti isaanii kun hiika barumsaa nuti qabannee jirru kana irratti rakkoo fida. Akka Xabasiifi Alkhaazin jedhanitti “Miidhagina isaanii irraa wanti isaan dhoksan akka beekamuuf jecha miila isaaniitiin dachii hin dhiitin” jechuun akka sagaleen faayaa dhagahamuuf lafa hin rukutiniidha. Kanarraa Rabbiin isii dhorge. Yeroo deemtu akka faayyi isii mullatuuf yookiin sagaleen isaa dhaga’amuuf lafa hin dhiitin jechuudhas jedhameera. Wanti dhiiratti beekamu kun sagalee faayichaa yookiin faayichuma ta’uutu mala. Yaanni Zamakshariifi Sayyid Quxb isa duraati. Kan Xabasiifi Khaazin isa boodaati. Xabariin immoo gabaasa baay’ee kan wanti beekamu sagalee faayaa ta’uu akeeku fidee ofii isaatii osoo homaa hin murteessin callisee tare.

haraama hin ta' u ture.

Kana hundarraa wanti cuunfinu ilmi namaa wantoota, taatefi hariiroo isaan kan arguufi itti dhaqqabu bara kan jedhuudha. Wantoonni itti dhaqqabamu waan baramu isa jalqabaati.

4. Odeeffannoofi sadarkaa inni barumsa keessatti qabu

Aayatooleen kabajamoon akka odeeffannoo Qur'aanaafi hadiisaa barumsa qulqulluu ta'e nutti himu.

وَلَيْنِ اتَّبَعَتْ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾ سورة البقرة: 120

Erga beekumsa irraa sitti dhufee yoo fedha lubbuu isaanii hordofte, Rabbi irraa jaalallees ta'ee tumsaan siif hin jiru.

[Albaqaraa: 120]

وَلَيْنِ اتَّبَعَتْ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الْفٰلِطِينَ ﴿١٤٥﴾

سورة البقرة: 145

Dhugumatti, erga beekumsa irraa waa sitti dhufee booda odoo fedha lubbuu isaanii hordoftee, ati yoos warra akkaan miidhaa hojjatanu irraa taata turte. [Albaqaraa: 145]

Wahyiin Rabbiin ergamoota isaatti buusu hunduu beekumsa dhaabbataadha.

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾ سورة يوسف: 22

Yeroo inni jabummaa (qaama) isaa ga'u, ogummaaafi beekumsa isaaf kennine. [Yuusuf: 22]

إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٧٠﴾ سورة الإسراء: 107

Dhugumatti, isaan isa dura beekumsa kennaman, yeroo inni isaan irratti dubbifame fuula isaaniitiin sujuuda bu'u. [Al-

Israa'i: 107]

يَتَّابِتْ إِنِّي قَدْ جَاءَ فِي مِرْبِ الْعَالِمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾ سورة مريم: 43

Yaa abbaa koo! Dhugumatti, ani beekumsa irraa wanti sitti hin dhufin natti dhufeera. [Maryam: 43]

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا... ﴿١٥﴾ سورة النمل: 15

Dhugumatti, Nuti Daawuudiifi Suleeymaaniif beekumsa kennineerra. [Annaml: 15]

Imaam Ashaafi'iin oduu Qur'aanaafi hadiisaa zaata barumsaati jedhan. Odeeffannoon Qur'aanaafi hadiisaa mataan isaa waan ijaan argamuun tokko. Nama qabsaa'utu hiika isaa baruuf qabsaa'a. Akkuma namni manarraa fagaate galuuf qabsaa'uudha. Oduun Qur'aanaafi hadiisaa haasaa gurri fudhatuudha. Haasawa irraa kan mata duree barumsaa ta'utu jira. Akkuma waan ijaan ilaalaarruuti. Kun waan imaam Ashaafi'iin jechuuf yaadeedha. Wanti Qur'aanaafi hadiisa irraa dhaga'amu akka waan ijaan argamuuti. Hiikti oduu jedhamuu akka manaa waan ta'eef waan ijaan argamuudha. Garuu inni nama irraa fagaateef akkuma manaati. Yeroo haasaa waa'ee barumsaafi amantii xumurre garaa garummaa oduufi hiika isaa hubanna.

Namoonni waan dhihoo ijaan argaaran ni beeku. Oduun wahyii Qur'aanaafi hadiisa irraa ta'es ni barsiisa. Oduun yoo namni afaan nama dubbatee irraa fudhate malee barumsa hin ta'u. Inni nama dhaga'e qofaaf barumsa ta'a.

Kun immoo barbaachisummaa barumsa sanadaafi warra odeesse baruun ilaalcha barnoota Islaamaa keessatti qabu ibsa.

Amma kan nuti jechuu dandeenyu wanti barumsatti yookiin waan baramutti rarra’u wantoota yookiin taatee yookiin hariiroo jidduu wantootaa yookiin jidduu taatee ta’uu danda’a. Akkasumas sagalee murteessituu ta’uu danda’a. Ulaagaan wantoota, taateefi hariiroo jidduu isaanii baruu dhiloo (waan qaamni miiraa itti dhaqqabu) ta’uu qaba. Dhimmoonni immoo isii baruuf dhaggeeffachuun ulaagaa ta’a.

Kanaafuu hiikti Ahlassunnaa jecha Rabbii “fuulli gariin guyyaa san iftuudha; gara Rabbii isii ilaaltuudha” jedhu ilaalchisee isiin Guyyaa Qiyaamaa Rabbii isii argiti jedhan. Kana jechuun Rabbiin ol ta’e guyyaa Qiyaamaa Muslimoota filatamooti mullatee beekamaadha. Ibn Taymiyaan ni jedhe: “Muslimoonni Rabbiin arguu ilaalchisee bakka sadiitti qoodaman: sahaabonni, taabi’oonniifi imaamoleen Muslimootaa Rabbiin aakhiraatti ijaan ni argama; addunyaatti immoo namni tokkollee isa hin arguu irra jiru.” Imaam Ashaafi’iin aayata “lakki isaan guyyaa san Rabbii isaanii irraa haguugamoodha” [Almuxaffiini: 15] jedhu ilaalchisee ni jedhe: “Rabbiin dallansuudhaan isaan haguuguun yeroo jaalalaa immoo ni arguudhaaf ragaatu kana keessa jira.”

5. Dhimma ibsa ilaallatu

Sababa dhiheeniyatti arguun, wanti Qur'aanniifi hadiisni odeesse barumsa namaa waan ta'eef isaan keessa barumsa ilma namaatiif barbaanna.

Imaam Ashaafi'iin waa'ee ibsaa ilaalchisee ni jedhe: Rabbiin ol ta'ee waa'ee warra hajjii mutamatti'aa godhu ilaalchisee ni jedhe:

فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۖ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ ۗ تِلْكَ عَشْرَةٌ

كَامِلَةٌ... ﴿١١٦﴾ سورة البقرة: 196

“namni umraadhaan hanga hajjiitti qanani'e hadyii irraa waan isaaf laafetu irra jira. Namni hin argatin, guyyaa sadi hajjii keessatti, [guyyaa] torba immoo yeroo deebitan [soomuu qabdu]. Sun [guyyaa] kudhan guutuudha.” [Albaqaraa: 196]

Imaam Ashaafi'iin bakka kanatti “sun kudhan guutuudha” kan jedhutti akeeke. Kun ibsa dabalataa ta'uutu mala; yookiin immoo sadii ogga torbatti ida'ame kudhan ta'aa isaan barsiise. Imaam Ashaafi'iin aayata biraa keessattis waan akkanaa jedhee kan armaan gadiitiin xumure: “wanti namatti fakkaatu hima ida'ama lakkoofsichaa ibsu dabale. Isaan lakkoofsa kana lamaanii fi ida'ama isaas ni beeku waan ta'aniif.” Garuu kan nuti jennu yoo barumsi akka hiika Qur'aanaatti kan waan argamuufi oduu Qur'aanaafi hadiisaa ta'eef dhimmi uumamaan dirqama baramu yoo oduu keessatti hin dhufin barumsa keessaa bahuuf deemti. Kanaafuu jecha Rabbii keessatti sadii yoo torbatti ida'ameef kudhan

ta'aa himuun barumsa ta'e. Isiifi warri isii fakkaatan dhimma ibsa isii fakkaatan keessatti qabsaa'uu nama barsiisuuf ta'a. Araboonni akkuma Imaam Ashaafi'in jedhan lakkoofsattii lamaaniifi ida'ama isii beekuu wajjin, erga oduun ittiin dhufee malee sun barumsa hin taane jechuudha.

Haaluma kanaan dhimmi gariin kan aadaa yookiin hambaa qaroomaa yookiin amantii jedhamuun mijaa'uu hanga oduun isaanii Qur'aana yookiin hadiisa keessatti dhufutti barumsa hin jedhaman. Kun akka jecha Rabbi armaan gadiiti:

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا... ﴿٣٦﴾ سورة البقرة: 36

Lakkoofsi ji'ooota Rabbi biratti ji'a kudha lama. [Attawbaa: 36]

6. Barumsatti marsuu

Rabbiin beekaa fagoofi dhihoo ta'e waan hundatti marsaadha. Aayatooleen jiranis kana nu yaadachiisu. Rabbiin waan hunda beekumsaan marseeraa nutti himti.

أَلَا إِنَّهُمْ فِي مَرِيضٍ مِّن لِّقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَّا يَنْتَهُوا بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٍ ﴿٥٤﴾ سورة فصلت: 54

Mee dhagayaa! Dhugumatti, isaan Gooftaa isaanii qunnamuu irraa mamii keessa jiru. Dhaga'aa! Dhugumatti, Inni waan hundaan marsee jira. [Fussilat: 54]

بَيْنَهُمْ لِعَاقِبَتِ اللَّهِ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾ سورة الطلاق: 12

Rabbiin waan hunda irratti danda'aafi Rabbiin beekumsaan wantoota cufa marsuu isaa beektanuuf. [Axxalaaq: 12]

Namni waan tokkotti yookiin barumsa tokkotti yoo

Rabbiin fedhe malee hin marsu.

وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ... ﴿٢٥٥﴾ سورة البقرة: 255

Beekumsa Isaa irraas waan Inni fedhetti malee hin marsanu.

[Albaqaraa: 255]

Kana Shaafi'iin Risaalaa isaa fuula 478 irratti ibseera.

Kan ilmi namaa itti marsu waan Rabbi biraa yookiin Ergamaa Rabbii (saw) biraa ragaan itti dhaabbatee ummanni wal irraa dabarsaa dhufeedha. Karaa kana lamaaniiin namni waan inni halaala godhe halaala ta'uu, waan inni haraama godhe haraama ta'uu baratu. Kana nu biratti namni tokkollee isa wallaaluun yookiin shakkuun hin eeyyamamu.

Barumsi namoota dhuunfaa immoo oduu hadiisaa kan beektoleen qofti beekanii kan biroo itti hin dirqisiifamneedha. Isiin beektota bira ni jirti. Warri Ergamaa Rabbii (saw) irraa odeessu dhugaa ta'uun barama. Dirqama kana beektoleen irra deemuu qabu; inni dhugaa ifaadha.

Kan biraa barumsaa walii galtee "ijmaa'aati."

Barumsa qabsoon itti dhaqqabamuuf kan biraatiin madaalamu (qiyaasa); inni kan warra dhugaa qunnamuuf itti qabsaa'uudha. Inni nama waan sana qiyaasu biratti beekamaadha. Beektolee hunda biratti beekamaa ta'uu dhabuun ni mala. Waan fagoo kan beeku silaa Rabbiin malee hin jiru.

Ergasii Shaafi'iin barumsatti marsuufi barumsa mullataa ibsuu itti fufee ni jedhe:

Wanti ani beeku akka barumsi kallattii lama ta'e na barsiise: tokko gubbaafi keessaan dhugaa baruudha. Kaan immoo gubbaa dhugaa hubatanii keessa wallaaluudha.

Isaan nan jedhe: sila yoo masjidida Haramaa keessa jiraanne ka'abaa kan arginu taane sirriitti isiitti deebi'uutti ni ajajamnaa? Eeyyee jedhe.

Nan jedhe: salaanni, zakaan, Hajjiifi kan biroo dirqama nurratti godhameera; sila nuti waan nurra jiru hunda hojjachuu qabnaa? Eeyyee jedhe. Nan jedhe: ogga nama sagaagale dhibba tumuu nu ajaju, kan nama nagaa sagaagalaan arrabse saddeettama tumuu nu ajaje, nama erga Islaama'ee kafare ajjeesuu, nama hate harka kutuu nu ajaju: kana nama isarratti argamuu sirriitti barre irratti raawwachuun dirqama nutti ta'aa? Eeyyee jedhe.

Lubbuu keenya keessatti ta'ee kan biroo irrattis dirqisiifamnu, yeroo waan namoonni biroo irraa hin beekne, namoota biroo irraas waan namoonni biroo akka keenyaatti hin beekne akka of keessatti beeknu yoo beekne hoo? Eeyyee jedhe.

Nan jedhe: Bakkuma jirru hundatti gara qiblaatti deebi'uu ajajannee? Eeyyee jedhe.

Nuti yeroo gara Ka'abaa deebinu sirriitti isa argachuu keenya yaaddaan jedhe.

Ni jedhe: akka yeroo isa argaartanuutti itti deebitaniittu hin jedhu. Garuu isin dirqama isin irra jiru geessitaniittu.

Nan jedhe: inni waan fagoo barbaadani baruu nu ajaje

isuma waan dhihoo baruu nu ajajee?

Eeyyee jedhe.

Nan jedhe: ammas haqa ta'uu namaa hanga nuuf mullate irraa fudhannee Islaama isaa nuuf mullatuun isa fuusisuufi dhaalchisuu nu ajajee?

Eeyyee jedhe.

Keessi isaa nama haqaa ta'uu dhabuun hin malu?Kun ni mijaa'a; garuu gubbaa isaa malee keessootti hin dirqisiifamne jedhe.

Nan jedhe: nuti isa fuusisuu, dhaalchisuufi ragaa isaa fudhachuun halaala nuuf ta'ee dhiigni isaa immoo haramaa nurratti ta'aa? Namni biraa immoo yoo kaafira ta'uu isaa bare isa ajjeesuun, fuudhaafi dhaala dhorguun dirqama isatti ta'aa?

Eeyyee jedhe.

Nan jedhe: Nama tokko ilaalchisee barumsa keenya irratti hundaa'ee wanti faallaa lama nurratti dirqama ta'aa? Eeyyee; hundi keessanuu waan beeku hojjachuun dirqama isaati jedhe.

Nan jedhe: akkasuma waan ragaa ifaa hin qabne keessatti qabsoofi qiyaasaan dhugaa barbaanna; kan nuti dirqisiifamnu haqa isa nutti mullate jechuudha?

Haala kanaan Imaam Ashaafi'iin garaa garummaa barumsa gubbaafi isa hundatti marsu adda baasuu itti fufe. Fuula 485 irratti ni jedhe:

Ni jenneen: kun haqarratti kallattii lamaan: tokko kallattii hunda baruutiin kaan immoo gubbaafi keessa addaan

baruutiin ta'uu hin argituu; inni tokko gubbaan sirrii ta'ee iccitiin sirrii ta'uu dhaba? Eeyyee, garuu Qur'aana yookiin hadiisa keessatti humna kana ni argitaa?'n jedhe. Nan jedhe: eeyyeen; waa'ee qiblaa ilaalchisee wanti ani siif ibse anaafi namoota biroos ni qabata. Rabbiin ni jedhe:

وَلَا يُحِطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ ... ﴿٢٥٥﴾ سورة البقرة: 255

“Beekumsa Isaa irraas waan Inni fedhetti malee hin marsanu.”

[Albaqaraa: 255]

beekumsa isaa irraa waan inni fedhe akka inni fedhetti baran. Wanti murtii isaa hambisu hin jiru; inni qorannoon isaa ariifataadha.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا ﴿٤٤﴾ قِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرِهَا ﴿٤٣﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْهَبًا ﴿٤٤﴾

سورة النازعات: 44-42

Nabiyyii isaatiin ni jedhe: *“Qiyaamaa irraa, yoom argamtii ishee si gaafatu. Ati beekumsa ishee irraa maal keessa jirta? Dhugumatti, ati akeekkachiisaa nama ishee sodaatuuti.”* [Annaazi'aat: 42 - 44]

Urwaan ni jedhe: Ergamaan Rabbii (saw) osoo Qiyaamaa irraa gaafatamanuu turanii Rabbiin jecha *“Ati beekumsa ishee irraa maal keessa jirta?”* jedhu buufnaan dhaabbatte. Rabbiin ni jedhe:

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ ... ﴿٦٥﴾ سورة النمل: 65

“Wanti samiifi dachii keessaa hunduu Rabbiin malee wanta fagoo (ghaybii) hin beeku' jedhi.” [Annaml: 65]

Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا

وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿٣٤﴾ سورة لقمان: 34

“Dhugumatti, Rabbiin beekumsi Qiyaamaa Isuma bira jira. Roobas ni buusa; waan gadaamessa keessa jirus ni beeka. Lubbuun tokko waan boru carraaqqattu hin beektu. Lubbuun tokko dachii kamitti akka duutus hin beektu. Dhugumatti, Rabbiin beekaa, keessa hubataadha.” [Luqmaan: 34]

Namoonni waan ajajaman haasa’uu, dubbachuufi itti dhaqqabuudhaan, isa bira darbuu dhiisuudhaan Rabbii isaanii gabbaru. Sababni isaas isaan lubbuu isaaniitiif homaa hin kennine. Inni kennaa Rabbii qofa; nuti akka Rabbiin kennaa haqa isaa guutuufi dabalata isaa nuuf dabalu kadhanna.

Jechi Imaam Ashaafi’ii kun barumsa ilaalchisee yaanni isaa ifeera. Barumsi isa biratti sadarkaa baay’eedha:

Oduun Qur’aanaafi hadiisa irraa ifee dhufe barumsa guutuudha. Oduun hadiisa tokkichaan dhufe beekumsa gubbaati. Ergasii barumsa walii galtee yookiin ijmaa’atu jira. Kan biraa immoo nama qiyaasa (waliin madaala) godhu biratti barumsa ta’a. Hundi isiituu hundeen isii oduu ta’uu irratti tokko ta’a. Garuu oduun barumsa keessatti waan hunda waliin hin ga’u. Nama Harama keessa jiruuf Ka’abaa arguun barumsa hunda waliin gahuuti. Garuu Haramaan alaa gara Ka’abaatti deebi’uun beekumsa isa hunda wal ga’ee miti. Namichi barumsa hundatti marsee hin beeku; gubbaa qofa beeka malee.

Garaa garummaan barumsa hunda waliin gahuufi gubbaa baruu ifaadha. Gubbaa jedhee moggaasuun isaa kallattii inni itti hin marsinetu jiraa akeeka. Yeroo garii isa baruun barumsicha jabeeffachuutti geessa. Kanaan hulaan barumsa dabalataa argachuuf jabaachuufi qabsaa'uutti kaasa. Yeroo kana keessa hulaan daangaa taruu faalaasee namaaf cufama.

Garuu barumsi namaa barumsa isa gubbaa kana ilaalchisee wal dhaba. Namni tokko osoo arguu keessi isa dhokachuun ni mala. Kanarraa nuti jecha Imaam Ashaafi'ii barumsa isa waliin gahuufi barumsa gubbaa jedhamu fudhanna. Raga isarratti dhufes ni fudhanna. Garuu waan inni mana fagoo irratti jedhe malee; inni manicha baruu miti. Waan nutti mullate fuulduratti ibsina. Akkasuma nutis ragaafi oduu kallattii baay'ee keessattis yaada qabna. Garuu isaan barumsa kallattii hunda waliin gahuutiif fakkeenya ni ta'u. Yaanni kun booda waa'ee amantii dubbannee ni ifa. Ragaan amanamaa ta'uun wanti sun qaamaan argamuu hin akeeku.

7. Raga

Hubannoo Qur'aanaa kana baruun bu'ura isa hubannoon beekumsaa baay'een irratti ijaaramuun dirqama ta'uudha. Ragaan qajeelfama Qur'aanaa barumsa irratti hundaa'a. Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

هَؤُلَاءِ حَاجِبَتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ... ﴿٦٦﴾

سورة آل عمران: 66

Dhaga'aa! isin warri kun waan beekumsi isaa isiniif jiru keessatti wal falmitaniittu! Maaliif waan beekumsi isaa isiniif hin jirre keessatti wal falmitu? [Aali Imraan: 66]

لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّورَةُ وَالْإِنْجِيلَ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾ سورة

آل عمران: 65

Maaliif waa'ee Ibraahiim keessatti wal falmitu? Tawraatiifi Injiil isa booda malee hin buune. [Aali Imraan: 65]

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ... ﴿٢٥٨﴾ سورة البقرة: 258

Sila gara isa Rabbiin mootummaa isaaf kenninaan waa'ee Gooftaa isaa keessatti Ibraahiimiin mormee hin ilaallee? [Albaqaraa: 258]

قَالُوا اتَّخَذُوا نُصُوبَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ ﴿٧٦﴾ سورة البقرة: 76

Sila akka Rabbii keessan biratti ittiin isin falmanuuf waan Rabbiin isin beeksise isaanitti odeessituu! [Albaqaraa: 76]

قُلْ إِنْ أَلْهَدَيْتُمْ هُدَى اللَّهِ أَنْ يُؤْتِيَهُ أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ ﴿٧٣﴾

سورة آل عمران: 73

"Qajeelfamichi qajeelfama Rabbiiti" jedhi. Tokkoon namaa fakkii waan isin fudhattanii fudhachuu yookiin kan Rabbii keessan biratti ittiin isin falman ta'uu [hin amaninaa]. [Aali Imraan: 73]

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتَجِيبَ لَهُمْ مَجْزَأَهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ ﴿١٦﴾

سورة الشورى: 16

Warri erga Isaaf (Rabiif) owwaatamee booda, [diin] Rabbii

keessatti falman ragaan isaanii Gooftaa isaanii biratti kuftuudha. [Ashuuraa: 16]

وَحَاجُّهُ، فَوْمَهُ، قَالَ أَمْتَحَجُّوْنِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَنْتَنِي ... سورة الأنعام: 80

Ummanni isaas isaan falme. [Inni] ni jedhe: "Sila dhugumatti odoo Inni na qajeelchee jiruu isin (waa'ee) Rabbii keessatti na falmituu?" [Al-An'aam: 80]

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلَمْتُ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ سورة آل عمران: 20.

Yoo isaan siin falmanis: "Ani fedha Rabbii jala butameera; namni ana hordofes [akkasuma]" jedhi. [Aali Imraan: 20]

قُلْ أَسْأَلُكُمْ فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ سورة البقرة: 139

"Odoo Inni Gooftaa keenyaafi Gooftaa keessan ta'ee jiruu waa'ee Rabbii keessatti nuun falmituu?" [Albaqaraa: 139]

وَإِذْ يَتَحَاجُّوكَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعْفَتُوْا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ

أَنْتُمْ مُعْتَبَرُونَ عَنَّا نَصِيْبًا مِنْ النَّارِ سورة غافر: 47

Yeroo ibidda keessatti wal falmanii, isaan dadhaboon isaan boonaniin "nuti isin hordofaa turee, maaf ibidda irraa garii nurraa hin goodanne?" jedhan. [Ghaafir: 47]

Ragaa bakka kanaa hubachuufi isa Rabbiin Mushrikoota ittiin dheekkameefi isaan falmii isaanii keessatti beekumsa

irratti hin hundoofnee hubachuuf gara Tafsiiira deebi'i. Akkamitti ta'a silaa ragaan ergamootaa hunduu barumsarratti ijaarame hoo?

Imaam Ashaafi'in dhugaa kanarraa akka ragaan Qur'aanni akeeke beekumsa qabatamaa, oduu yookiin

dhimma ibsaa irra dhaabbachuu qabaa akeeke. Isa ilaali mee:

Ni jedhe: ani jalqaba “namni gabra bitee itti fayyadame ergasii rakkoo irratti erga deebisu yoo inni bade gumaadha” kan jettun ragaa kee irraan si gaafadha. Oduudha moo qiyaasa.

Oduun jiru Sa’iid bin Almusayyab irraayin jedhe. Isa hime jedhe.

Sa’iid bin Almusayyib ni jedhe: “gumaan gabrichaa qarshii isaati.” Kana yeroo baay’een deddeebisee isarraa dhaga’e. Yeroo garii immoo “gumaan isaa akka madaa bilisaati” jedhe. Ibn Shihaab ni jedhe: “namoonni gariin meeshaatti tilmaamamu’ jedhan.”

Ni jedhe: kan ani si gaafadhu oduu ragaa ta’uudha.

Nan jedhe: ani oduu Sa’iid bin Almusayyabii olii hin beeku jechuu sitti himeera.

Jechi isaa ragaa hin ta’u jedhe.

Nan jedhe: ati ofii waan jettu irratti ragaa naaf himi.

Gumaa isa kan birmaduu irratti qiyaasa gochuudhaan jedhe.

Bakka kanatti Ashaafi’iin waa lama ibse. Inni jalqabaa ragaan barumsa irratti hundaa’uu qabaadha. Oduun hundi yookiin barumsi hundi ragaa hundeesuuf hin ta’u. Nuti qorannoo kana keessatti isa jalqabaatti xiyyeeffanna. Inni lammaffaa immoo dhimmi isaa qorannoo biraati.

8. Ragaa bahuu

Ragaan bahuunis qajeelfama Qur'aanaa keessatti barumsa irratti hundaa'uu qaba.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَابِئًا بِأَلْسِنَةٍ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

سورة آل عمران: 18 ﴿١٨﴾

Rabbiin haqaan dhaabbataa ta'ee akka Isa malee dhugaan gabbaramaan hin jirre ragaa ba'ee; maleeykonniifi warri beekumsaas [ragaa ba'aniiru]. [Aali Imraan: 18]

وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِهِ الشَّفَعَةَ ﴿٨١﴾ سورة الزخرف: 86.

Warri Rabbii gaditti waammatan, namoota dhugaa beekanii ragaa bahaniif malee, manguddummaa seenuu hin danda'anu. [Azzukhruf: 86]

قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾ سورة الرعد: 43

“Gidduu kiyyaafi gidduu keessanitti ragummaan Rabbiifi namoonni beekumsa kitaabaa isaan bira jiru ga'aadha” jedhi. [Arra'ad: 43]

Ahkaam Al Qur'aan juz'ii lammaffaa keessa kan armaan gadii dhufeera: Shaafi'iin ni jedhe: Rabbiin ni jedhe:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾

سورة الإسراء: 36

“Waan beekumsa isaa hin qabne hin hordofin. Dhugumatti, dhageettiin argaaniifi onneenis, kun hundinuu isa irraa gaafatamaa ta'eera.” [Al-Israa'i: 36]

Ammas Rabbiin ni jedhe:

إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ سورة الزخرف: 86

“namoota dhugaa beekanii ragaa bahaniif malee”

[Azzukhruf: 86]

Akka jedhamutti obbolaan Yuusuf ragaa bahan akkuma barbaachisutti himan jedhama. Inni guddaan isaanii ni jedhe: Gara abbaa keessanii deebi'aatii jedhaanii:

يَا أَبَانَا إِنَّكَ أَسْرَقْتَ وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ ﴿٨١﴾

سورة يوسف: 81

“Yaa abbaa keenya! dhugumatti, ilmi kee ni hate. Nutis waan beekneen malee ragaa hin baane. Nuti waan fagoo tiksaa hin taane.” [Yuusuf: 81]

Ashaafi'ii ni jedhe: “namni ragaa bahu waan beekuun malee ragaa bahuu hin qabu. Barumsi kallattii sadiin argama. Isaan keessaa tokko waan ijaan argame. Isa kana ijaan arguu ragaa baha. Kan biraa waan dhaga'eedha. Waan dhaga'e dhageettii isaatiin ragaa baha. Kan biroo immoo waan odeeffannoon ballinaan irratti argame. Inni kun yeroo baay'ee kan arguun hin mijooftedha. Beekumsi isaa onnee keessatti mirkanaa'a. Haala kanaan ragaa baha.” Fuula 136

Jecha Imaam Ashaafi'ii kan “odeeffannoon ballinaan itti dhufeedha” jedhu irraa akka namni waan sana ijaan arge yookiin warra arge irraa dhaga'e yookiin yoo odeeffannoo Qur'aanaafi hadiisaa ta'e Ergamaa Rabbii (saw) irraa dhaga'e baay'ee ta'uu danda'a. Kana hime. Garuu namni ragaa bahu sun warra arge yookiin dhaga'e wajjinii miti. Ragaan gosti kun waan fuulduratti

dubbannuun ifa gala.

Shaafi'iin nama jinnii arge jedhu ragaa isaa kuffiseera. Rabbiin ol ta'e akka nuti jinnii hin argine nutti himeera. Namni jinnii argeeraa hime ni kijibe. Nama sila amanamaa kan jinnii argeera jedhe shahaadaa isaa nan kuffisa jedhe. Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

إِنَّهُ يَرَبُّكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ ﴿٢٧﴾ سورة الأعراف : 27

“Dhugumatti, inniifi gosti isaa iddoo isin isaan hin agarre irraa isin argu.” [Al-A'araaf: 27]. Yoo Nabiyyii ta'eef arguun ni mijaa'a.

9. Waa'ee Barumsaa marsaa lammaffaa

Dhugumatti ragaan barumsa irratti hundaa'uun damee barumsaa biraa mirkaneessuutti nu geessa. Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاءَهُمْ شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَرُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾ سورة فصلت : 20

“Yeroo ishee bira dhufan, dhageettiin isaanii, agartuun isaanitiifi gogaan isaanii waan isaan dalagaa turan ragaa isaan irratti ba'u.” [Fussilat: 20]

وَقَالُوا لَئِن لُّجُودُهُمْ لَمَ شَهِدَتْكُمْ عَلَيْنَا... ﴿٢١﴾ سورة فصلت : 21

Gogaa isaanitiin “Maalif ragaa nurratti baatan?” jedhan. [Fussilat: 21]

Yoo wantoonni kun ijaan itti dhaqqabama ta'e ijji ni beekti; waan beektu ragaa baati. Yoo oduu taateef gurraan dhaga'anti; gurri waan beektuuf waan beektu san ragaa baati. Kanarraa wanti hubannu gogaan namaas

ni hubatti. Isiinis ragaa baati waan ta'eef. Isiin ni beekti; waan beektu ragaa baati. Kanarraa ka'uun gogaan waan isiitti dhaga'amu ni beekti.

Oggas wanti baramu kun wantoota, taatee yookiin hariiroo isaanii ta'uutu mala. Ijji isa bara. Inni dhimma ta'uu danda'a. Akkasuma waan miirri gogaa beeku kan akka foolii, dhandhamaa yookiin waan tuquun beekamu ta'a. Kanaan dura ulaagaa ijaan arguu dubbannee turre. Asitti immoo ulaagaa wanta miira gogaatti beekamu tuquudhaan ta'uu qabaa ibsina. Waa'ee gogaa ilaalchisee tuquu barbaachise. Ija ilaalchisee arguudha. Gurri immoo dhaga'uudha. Kanarraa ka'uudhaan barumsa kan jedhamu waan qaamni miiraa itti dhaqqabuudha.

10. Ijtihaanniifi fatwaan bu'urri isaanii barumsa

Shaafi'in waa'ee ijtihaadaa (qabsoodhaan barumsatti ga'uu) bu'ura barumsaa hiika isaa dubbannee dabarsine irratti hundaa'uu qaba kan jedhu yaada isaa ibse. Risaalaa isaa haa qaraanu. Ni jedhe: Nama isin irraa gabaasa mirkaneessuuf ijtihaanni yoomuu nama waan fagoo tokko ragaa as dhihoo jiruun barbaaduuf malee hin eeyyamamuun ifaadha. Nama ijtihaada godhuuf wal dhabbiin eeyyamamuun ni mala.

Ni jedhe: Ijtihaanni akkami?

Nan jedhe: Rabbiin ol ta'e gabrichaaf sammuu kenneera. Waan wal dhabe adda baafachuuf ittiin isaan akeeke. Karaa gara dhugaatti ragaadhaan isaan akeeke.

Ni jedhe: waan kana irraa fakkeenya godhi.

Nan jedhe: Baytal Haraamiin isaaniif kaa'e. Yeroo isa argan itti gara galuu isaan ajaje; yeroo irraa fagaatan immoo kallattii isaatti deebi'uu ajaje. Samii, dachii, biiftuu, ji'a, urjiilee, gaarreeniifi qilleensa isaaniif uume.

Ni jedhe:

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ اللَّيْلِ وَالْبَحْرِ... ﴿١٧﴾

سورة الأنعام: 97

"Inni (Rabbiin) Isa akka dukkana dachiiifi bahraa keessa isaaniin qajeeltaniif urjiuwan isiniif godhe sani."

[Al-An'aam: 97]

وَعَلَّمَتِهَا وَيَالْتَجِمُ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾ سورة النحل: 16

Ammas ni jedhe: *"Mallattoolees [isiniif godhe]. Urjiidhaanis isaan [karaa] qajeelu."* [Annahl: 16]

Akka isaan urjiileefi mallattooleen qajeelan nutti hime. Isaan tola Rabbiin isaanii ooleen kallattii manichaa ni beeku. Gargaarsa isaatiin namni isa arge bakka isaatti argeera. Namni arge kun isa hin arginitti hime. Achiin waan ittiin qajeelu bare. Gaara ittiin kara isaatti deebi'u yookiin urjii itti hidhatu, yookiin kaabaafi kibba, biiftuu bahaafi dhiiti isii beekamu mallatoo godhatee namni salaatu kallattii itti deebi'u bare. Galaannis akkasuma. Sannuu Rabbiin isaanii uume kanaan gara manichaatti deebi'uuf ragaa godhachuun dirqama isaaniiti.

Ogga booda Rabbiin gargaarsifatanii isa qunnamuu

kajeeluutii, sammuufi beekumsa isaaniitiin qabsaa'anii ragaadhaan waan kana barbaaddannaan dirqama isaan irra jiru xumuraniiru.

Dirqamni isaan irra jiru kallattii masjidida Haramaatti deebi'uudhaa isaanitti hime. Kallattiin manicha argachuu dhabuun ni mala.

Yeroo akka nama manicha argaaruu sirriitti isatti deebi'uun isaaniif mijaa'uu dhabe ragaan malee bakkuma arginetti deebina jechuun isaanii hin ta'u. Fuula 50.

Ragaa Ashaafi'ii kan ijtihaadaafi qiyaasaatiif ani qorannoo biraa kaa'eera. Garuu kan asitti ana yaachisu sadarkaa barumsaa kan qiyaasaafi ijtihaadaa Ashaafi'ii bira jiru ilaaluudha. Kan nuti hubannu qaamni barbaadamu yeroo ijaan argamu jalqaba nama isa arge irraayi. Lammaffaa immoo nama waan itti isa akeeku argeedha. Barumsi qiyaasaafi ijtihaada keessatti bu'uura. Fakkii darbe qabaachuun dirqama. Namatti toluu kan jedhu imaam Ashaafi'iin hin qeeballe. Akka inni sirrii hin taane ibseera.

Ni jedhe: kun akkuman jedhe. Ijtihaanni waan barbaachisaa irratti malee hin ta'u. Wanti barbaadamaan immoo wanta dhaabbataa ragaadhaan itti dhaqqabuuf socho'amuudha. Yookiin qaama of danda'aatti fakkeeffamuudha. Kun akka wanti tokko yaadaan gaaromsuun yoo oduun wal hin galle hin taane akeeka. Oduun Qur'aanaafi hadiisaa kan namni qabsaa'u itti

dhaqqabuuf barbaaduudha. Akkuma namni manarraa fagaate galuu fedhuudha. Yookiin qiyaasnis akkasuma... fuula 503.

11. Falmii fi marii haala gaariin ta'e

Kunis waan nuti qorannoo of danda'aan keenyeedha. Garuu kan nuti asitti dubbannu falmii jechuun akka nuti Qur'aana irraa hubannetti ragaa nama faallaa keetii ragaa biraatiin kuffisuudha. Kallattiin ragaa nama faallaa ittiin kuffisan baay'achuufi haalli dursa kijibaa irratti hirkatanii gara ragaa nama faallaa kuffisuutti dhaqqabuun waan baay'ateef, wanti Qur'aanni itti nu akeeke keessumaa warra kitaabaa ilaalchisee adeemsa hamaa kanatti dabuu dhiisuudha. Kan nuti ragaa isaanii ittiin kuffifnu ragaa dursi isii dhugaa ta'eedha. Gaariin jedhame dhugaa ta'uudha. Kana jechuun barumsa irratti hundoofnee ittiin dubbachuudha. Bu'uura biraa irraa ka'uun hin ta'u. Osoma bu'aa gaarii fideewuu bu'uura biraa irratti hundaa'uun hin ta'u.

Kutaa sadaffaa Amantii (waa amanuu)

1. Hiika waan dhihoofi fagoo hubachuu

Akkuma dubbannee dabarsine fagoo beekuun waan uumaafi uumama adda baasu isa ifaadha. Qur'aanni kabajamaan barumsa ilma namaatiif mirkaneessee akka inni waan dhihoo ta'e ibse. Qur'aanni kabajamaan ijjanoo namoonni fagoo (ghaybii) irraa qaban akkamitti ibse? Dhuguma namoonni ghaybii hin beekan; garuu haala addaa barumsaan ala ta'een isa beekuu yookiin itti dhaqqabuu ni danda'aa?

2. Amantii

Namni aayatoolee kabajamoofi hadiisoolee waa'ee ghaybii dubbatanii namoonni isa beekuu ibsan dubbise, jechi inni yeroo hunda itti fayyadamu iimaana akka ta'e hubata.

إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّٰلِحِينَ وَالصَّٰلِحِينَ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ
صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ... ﴿١٦﴾ سورة البقرة: 62

Namoota Rabbiifi Guyyaa Aakhiraatti amananii toltuu hojjatan, isaaniiif mindaan Gooftaa isaanii biratti qophaa'ee jira. [Albaqaraa: 62]

وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ ﴿١٧٧﴾
سورة البقرة: 177

Haa ta'u malee dalagaan gaariin nama Rabbitti, Guyyaa Aakhiraatti, malaa'ikootatti, kitaabattiifi nabiyyootatti

amaneedha. [Albaqaraa: 177]

عَامِنَ الرَّسُولُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَكِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ... ﴿٢٨٥﴾

سورة البقرة: 285

Ergamichi waan Gooftaa isaa irraa gara isaatti buufametti amaneera; mu'uminoonnis. Hundumtuu Rabbitti, malaa'ikota Isaa, kitaabota Isaafi ergamtoota Isaatti amananiiru. [Albaqaraa: 285]

لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩٠﴾ سورة يونس: 90

Dhugumatti, Isa Ilmaan Israa'iil itti amanan malee haqaan gabbaramaan biraa hin jiruu amaneera. [Yuunus: 90]

وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا... ﴿٧﴾ سورة آل عمران: 7

Warri beekumsa keessa fagaatan immoo "hundinuu Rabbii keenya biraayyii itti amanne" jedhu. [Aali Imraan: 7]

وَمَا نُنْقِمْ مِنْهَا إِلَّا آتَاءَ أَمَنَاتِنَا وَإِنَّا لَمَّا جَاءَتْنَا... ﴿١٢٦﴾ سورة الأعراف: 126

Mallattooleen Gooftaa keenyaa yeroma nutti dhuftu itti amanuu (kenya) malee wanti nurraa haaloo bahattu hin jiru. [Al-A'araaf: 126]

وَإِذَا بُنِي عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا... ﴿٥٣﴾ سورة القصص: 53

Yeroo inni isaan irratti qara'amus "Isatti amanne; dhugumatti, inni haqa Rabbii keenya irraa ta'eedha" jedhan. [Alqasas: 53]

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُعِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾ سورة البقرة: 3

Isaan ghaybiitti (wantoota miiraan hin dhaqqabamnetti) amanan, kan salaata sirnaan salaataniifi waan Nuti isaaniif

arjoomne irraa kennaniidha. [Albaqaraa: 3]

Rabbitti, maleykotaafi Guyyaa Qiyaamaatti, ergaan Rabbiin biraa Ergamichatti dhuftee, kitaaboleen wahyii Rabbiin biraa dhuftee, yookiin aayatooleen jiran wahyii Rabbiin biraa taateedhaa amanuudha. Bakka kanatti mataduree barumsaa isii mataduree amantii taate ibsuun dirqama nutti ta'a. Garaa garummaan jiru wantoonni kun yeroo barumsa jennu waan miiraan itti dhaqqabamu ogga ta'u yeroo amantii immoo fagoodha. Rabbiin ol ta'e, maleykonni isaafi Guyyaan Qiyaamaa nurraa fagoodha. Isa kanatu matadureen amantiiti; akkasuma ergamoonni Rabbiin biraa ergamuun, kitaabichi Rabbi biraa bu'uufi aayatooleen kun Rabbi biraayi jechuun waan fagoodha. Kun nama ergamicha argee kitaabichas dubbiseefis fagoodha. Garuu matadureen amantii kun mataduree barumsaa ta'uu wanti dhorgu hin jiru. Fuulduratti ni ifa. Hadiisa kabajamaa keessatti: "Jibriil suuraa nama baadiyyaatiin Nabiyyiitti (saw) dhufee waa'ee Islaamaa irraa isaan gaafate; ni jedhan: akka dhugaan gabbaramaan Rabbi malee hin jirreefi Muhammad Ergamaa Rabbii ta'uu ragaa bahuu keeti; salaata seeraan salaatuu, zaka'a kennuu, Ramadaana soomuufi yoo dandeesse hajjii gochuu keeti. Iimaanni maali jedhe. Ni jedhan: ati Rabbitti, maleykota isaatti, kitaabolee isaa, ergamoota isaa, erga du'aatii kaafamuufi murtii Rabbii hamtuufi toltuu isaatti amanuudha. Ihsaanni hoo maali jedhe. Ni jedhan: ati akka waan argaartuutti Rabbi

gabbaruudha. Yoo ati isa arguu baattes inni immoo si argaaraa beekuu keeti.”

Inumaa namni Qur'aana dubbisu hundeen nageenyaa akka nurraa sababa baraa, bakkaatiin yookiin sababa biraatiin fagoo ta'e irraa of amanuu ta'e hime.

Aayatoolee kabajamoo ilaali:

أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيِّنَاتٍ وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿٩٧﴾ سورة الأعراف: 97

Sila jiraattonni magaalattii isaanii rafaa jiranuu adabbiin keenya halkan isaanitti dhufuu (irraa) of amanuu?

[Al-A'araaf: 97]

أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يُلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾ سورة الأعراف: 98

Yookiin jiraattonni magaalattii isaanii taphatanuu adabbiin keenya ganama isaanitti dhufuu of amanuu? [Al-A'araaf: 98]

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ... ﴿٤٦﴾ سورة النحل: 45

Sila isaan tooftaa badaa baasan 'Rabbiin dachii isaaniin gadi kutuu irraa' of amanuu? [Annahl: 45]

أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرَاءِ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا... ﴿٦٨﴾ سورة الإسراء: 68

Sila [Rabbiin] cinaa dachii isiniin kutuu yookiin bubbee cirrachaa isin irratti erguu irraa of amantuu? [Al-Israa'i: 68]

ءَأَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾ سورة الملك: 16

Sila Inni samii olii, dachii isiniin kunnaan, achumaan isheen socho'uu of ni amantuu? [Almulk: 16]

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يُأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾ سورة الأعراف: 99

Sila tooftaa Rabbii amanuu? Tooftaa Rabbii ummata hoonga'aa

malee eenyullee hin amanu. [Al-A'araaf: 99]

Of amanuun/tasgabbaa'uun aayatoolee kana keessatti dhufe waan fagoo irraa of amanuudha. Inni samii irraayi. Yookiin qadara Rabbii irraayi. Yeroo ta'e haguuggiin ghaybii irraa saaqamuun ni mijaa'a. Inni hiikuma isaati yoo baallama isaatti amaanaa guutuu, yookiin waan obbolaan Yuusuf obboleessa isaaniitti hojjatan, yookiin nama tamattu'a hajjii hojjatu ta'eef. Amaanaan namni baadhate oduu fagooti; inni Rabbi tokkoomsuudha.

فَإِنْ آمَنَ بِبَعْضِكُمْ بَعْضًا فَلَئِنَّ الَّذِي أُوْتِيَ مِنْكُمْ لَأَمْنٌ... ﴿٥٣﴾ سورة البقرة: 283

Yoo gariin keessan garii amane immoo, inni amaname amaanaa isaa haa dhaqqabsiisu. [Albaqaraa: 283]

فَإِذَا آمَنْتُمْ مِنَ الْعَمْرَةِ إِلَى الْحَيْحِ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ... ﴿١٦٦﴾ سورة البقرة: 196

Yeroo nagaa taatan, namni umraadhaan hanga hajjiitti qanani'e hadyii irraa waan isaaf laafetu irra jira. [Albaqaraa: 196]

قَالَ هَلْ ءَامَنْتُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا آمَنْتُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ... ﴿١٦٦﴾ يوسف: 64

[Ya'aquub] ni jedhe: "Sila akkan duraan obboleessa isaa irratti isin amane malee isa irratti isin amanaa? [Yuusuf: 64]

Amantii jechuun waan fagoo baruu ogga ta'u tasgabbaa'uun immoo waan fagoo kana irraa of amanuudha.

Qorannoon keenya kun waa'ee beekumsaa waan ta'eef amma amantii irratti qofa haa gabaabbannu.

Madrasooleen Islaamaa waa'ee iimaana hiikuu ilaalchisee wal dhabdeetti. Bakka kanatti yaada

cuunfamaa Ibn Taymiyaan dubbaten fidee ibsa itti kenna. Ibn Taymiyaan sharhii Aqiidaa Asfihaaniyyaa keessatti ni jedhe: “falmiin waa’ee jechi iimaana jedhu akka afaaniitti dhugeessuu qofamoo waan inni ajaju hojiirra oolchuu wajjini kan jedhu ka’eera. Inni falmii afaan qofaatti deebi’a. Wanti jechi tokko kophaa isaa akeekuufi kan biraatti hirkatee akeeku adda ta’uun ni mala. Namoota irraa kan iimaanni akka afaaniitti dhugeessuu qofa; garuu dhugeessuun arrabaafi hojii qaamaa qabata jedhantu jiru. Jechis dhugoomsuu ni jedhama; hojiinis dhugoomsuu ni jedhama. Nabiyyiin (saw) ni jedhan: “ijji lamaan zinaa godhu; zinaan isaanii ilaalcha. Gurri zinaa godhu; zinaan isaa dhaggeeffachuudha. Harkis zinaa godha; zinaan isaa qabuudha. Miillis zinaa godha; zinaan isaa itti deemuudha. Qalbiin immoo ni hawwa; ni fedha. Qaamni saalaa immoo sana ni dhugoomsa yookiin ni kijibsiisa.” Alhasan Albasriin ni jedhe: “iimaanni hawwiifi faayamuunii miti; garuu inni waan qalbii keessa gadi seeneefi hojiin dhugoomseedha. Gariin immoo iimaanni mirkaneessuudha malee dhugoomsuu miti kan jedhan ni jiru. Dhugoomsuun oduu fagoo hundaanuu ni jedhama. Iimaanni immoo isarra dhiphoodha. Waa’ee oduu obbolaa Yuusuf keessatti “ati nuuf amanaa hin jirtu” jechuun dhufeera. Rabbitti amane; Mu’uminootaaf amane jedhama. Nabiyyiitti (saw) amanuun isaan dhugoomsuudha. Isaaniif amanuun immoo oduu isaan fidan dhugoomsuufiidha.

Kun waan himame ilaalchiseeti. Nama 'tokko walakkaa lamaati' samiin gubbaa keenya jedheen dhugaa jette jedhama. Amane yookiin waan kana siif dhugoomse hin jedhamu. Amanuun waan qalbiin shakkuu danda'u irratti ogga waan sana mirkaneessee tasgabbaa'e jedhama waan ta'eef. Inni kun immoo waan fagoo yeroo himan malee waan dhihoo miiraan dhaqqabamu keessattii miti."Ibsi asitti goonu amanuufi dhugoomsuu adda baasuun hiika amanuu hubachuuf nu gargaara. Akkasuma jechi sheekhaa inni iimaanni dhugoomsuu irra dhiphoodha; inni qalbiin tasgabbaa'uu of keessatti qabata; inni kan ta'us oduu waan fagoo himuu keessatti kan jedhu komii waan feenu akka kaafnu nu godha: Sheekni bakka kanatti iimaanni tasgaabbii of keessaa qaba waan jedhuun ibsa isa 'tokko walakkaa lamaati' jedhuun adda baase. Nuti isa kana oduu irratti qiyaasuun bakka sadiifi torba ida'amee kudhan ta'a jedhu keessatti akaakuu barumsaa keessa galchinee turre.

3. Waan iimaanaan Hariiroo qabu

Qur'aanni kabajamaaniifi hadiisni akka matadureen iimaanaa jalqaba Rabbii guddaa ta'e yookiin wantoota akka maleykaafi jannataa, yookiin taatee akka qadaraa yookiin hariiroo isaan lamaan jidduu akka ta'e ibsa.

Hiika iimaanaa kana, akka inni waan fagootti dhaqqabuu ta'e, falmiin jidduu mu'uminoota ummata Saalihiifi kaafiroota isaanii ture ibseera. Kaafiroonni hubannoo

isaanii keessatti ni dogongoran. Isaan barumsi waan dhihoo beekuu iimaanni immoo waan fagootti dhaqqabuu akka ta'e wallaalan. Ni jedhan:

...أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَلَاتَنَا مَرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ ۚ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾ قَالَ

الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٧٦﴾ سورة الأعراف: 75-76

“Saalih Rabbii isaa biraa ergamuu ni beektuu? Nuti waan inni ittiin ergametti amanneerra. Warri boonan immoo ‘nuti waan isin itti amantanitti kafarreerra’ jedhan.” [Al-A’araaf: 75-76]

Saalih ergamuun waan ijaan itti dhaqqabamuu miti; jalqaba ergaa keessatti garuu raajiin namni waamamu ittiin ergacha qeebalu, oduun inni dhaga’uufi baratu jiraachuun dirqama. Garuu dhuma irratti waa’ee fagoo inni himutti amanuu malee hin jiru; fknf Rabbiin Saalihiin erguudha.

Kutaa Afraffaa

Hariiroo barumsaafi amanti (iimaanaa)

1. Barumsi bu'ura amantiiti

Erga barumsi waan miirri dhaqqabu ta'ee amantiin immoo waan fagoo dhaqqabuu ta'ee hariiroon isaan lamaanii maali? Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

بَلِ اللَّهِ يُمْنٌ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَّكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧﴾ سورة الحجرات: 17

“Yoo warra dhugaa dubbatu taatan, Rabbiin waan imaanatti isin qajeelcheef isin irratti dhaaddata.” [Alhujuraat: 17]

Akkamitti iimaanatti qajeelfamne? Akka Rabbiin ol ta'e agartuu, dhageettiifi qalbii nuu kennee meeshaa ittiin waa hubannu nuu godhe ni beekna. Akkasuma Rabbiin ol ta'e ergamaa nuuf erge. Kana jechuun odeeffannoon isarraa nutti dhufeedha. Akkuma dubbannee dabarsine oduun Qur'aanaafi hadiisaa barumsa. Kana jechuun akka waan nuti meeshaa waan dhihootti dhaqqabee ittiin isa fagoo baru isiniif kennine jedheeti. Barumsa ittiin iimaana arganne kana isiniif kennine akka waan jedheeti. Ogga kana barru barumsi bu'ura iimaanaatii barra. Jecha Rabbii kan:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ... ﴿٣٦﴾ سورة الإسراء: 36

“waan beekumsa itti hin qabne hin hordofin” [Al-Israa'i: 36] jedhus sirriitti hubanna.

2. Warra barumsa keessa fagaatan

Hanguma bu'uurri barumsaa inni iimaanni irratti hirkatu cimaa ta'een iimaannis cimaa ta'a. Barumsi Islaamaa

jallina iimaanaa irraa tiksaadha. Warri barumsa keessa gadi seene iimaana sirriitti irra dhihoodha. Isaan dachii gogduu irra dhaabatani waa'ee Rabbii beekaa fagootti dhaqqabu; isa beekuu osoo hin taane amanti sirrii itti amanuudha. Waa'ee barumsaa namni xinxale akka isiin bu'uraafi seensa amanti taate hubata. Beekumsaan malee waan fagootti dhaqqabuuf yaaluun jaamina keessa dhama'uudha. Rabbiin ni jedhe:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾

سورة الإسراء: 36

“Waan beekumsa isaa hin qabne hin hordofin. Dhugumatti, dhageettiin argaaniifi onneenis, kun hundinuu isa irraa gaafatamaa ta'eera.” [Al-Israa'i: 36]

وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا ﴿٣٨﴾ سورة النجم: 28

Shakkii irratti ijaaramuun dhugaatti nama hin dhaqqabsiisu. *“Isa irratti beekumsa homaatu hin qaban. Shakkii malee homaa hin hordofanu. Shakkiin immoo dhugaa irraa homaa hin duroomsu.”* [Annajm: 28]

Bakka kanatti shakkiitu bakka barumsaa bu'ee dhufe. Isatu bu'uura namaaf ta'e. Inni dhugaa irraa homaa isa hin duroomsu. Inni kun garuu isa seera Usuul Alfiqhii keessaatiin adda akka ta'e beekuu barbaachisa.

Kan nurraa barbaadamu osoma xiqqaatewuu dhugaa irratti hundaa'uudha. Yoo isarratti hundaa'anii gaybii yookiin fagoo baran namaaf dabala. Wanti kun yaada Ashaafi'ii kan inni qiyaasni fakkeenya darbe irratti ta'uu

qabaa jabeesse nu yaadachiisa.

Bakka kanatti adeemsi filoosoofii kan warra 'miseensa tuutaa hordofuu' injifatani 'adeemsi barumsaa raaga haaraa uumuu kan wolaloo haaraa uumuutiin wal fakkaatuudha' jedhani ilaalcha keenya hatuu hin qabu. Wolaleessaan kamuu wolaloo isaa irratti hundaa'ee waa'ee Fiiziksii raagu hin danda'u. Beekaan ikoonoomii tokko waa'ee wolaloo beekumsa ikoonoomii irratti hundaa'ee raagu hin danda'u.

Sababni warri rageeffatan kun injifataniif erga warri miseensa qoratu barumsa warri kun falmiif haajomu hunda dhiheesseefii ka'eeti. Warri kun barumsa keessatti sadarkaa boodaa irratti ilaalamu; filoosoofiidhaan garuu dursaniiru. Waan warri biroo fidan irraa fayyadamani raagni isaanii ijaarsa barumsa guddaa bara dheeraa irratti hundaa'e.

Barumsi yaadaan/ijtihaadaa kan fiqhii Islaamaafi usuula isaa keessatti bakka qabu isii hundee barumsaa irratti hin hundoofne kanaa miti. Inni hundee barumsaa irratti hundaa'eetii garuu yaada kana mirkaneessuu keessatti guutuu amanamuu dhabe. Lamaan kun garaa garummaa guddaa qabu. Gara fuulduraatti haala ittiin barnoota Islaamaa keessatti barumsiifi amantiin wajjin jiraatu dubbanna.

3. Barumsiifi iimaanni ni dabalamu ni hir'atus

Kana jechuun itti dhaqqabuun namaa ni dabala ni hir'atas. Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ إِلَى آذَانِ الْعُمَرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عَلْمِهِ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٧٠﴾ سورة النحل: 70

“Beekumsa booda akka homaa hin beekneef, Isin irraas nama gara umrii gadi aanaa (dullumaa) deebifamutu jira.”
[Annahl: 70]

وَأَتَقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ ﴿٣٨٢﴾ سورة البقرة: 282

Rabbiin sodaadhaa; Rabbiin isin barsiisa. [Albaqaraa: 282]

Yaanni kun akka hubannoon Qur'aanni barumsaaf kennu ni dabalaafi ni hir'ataa ta'e nu akeeka. Jechi keenya inni barumsa jechuun waan qaamni miiraa dhaqqabu, oduu, dhimma ibsaati jennes akka barumsi namaa wanti kun dabalachuun dabaluufi inni hir'achuudhaan hir'atu akeeka.

Akkasuma aayatooleen kabajamoon akka iimaanni waan fagoo/ghaybii hubachuudhaan dabalee hir'achuun hir'atu akeeka.

فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ سورة التوبة: 124

Isaan amananiif kan gammadanu ta'anii iimaana isaaniif dabalte. [Attawbaa: 124]

لَيَسْتَفِيقَنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَزَادُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِيمَانًا... ﴿٣١﴾ سورة المدثر: 31

Warri kitaaba kennaman akka mirkaneeffatan, warri amanana iimaana akka dabalatanuuf [Almuddassir: 31]

وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ ۗ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَسَلِيمًا ﴿٢٢﴾ سورة الأحزاب: 22

“Rabbiifi ergamaan Isaa dhugaa dubbataniiru” jedhan. Iimaanaafi (Rabbitti) harka kennuu malee wanta biraa isaaniif hin daballe. [Al-Ahzaab: 22]

Jechi keenya kan iimaana jechuun waan fagootti dhaqqabuudha jedhu akka miseensi isaa baay'achuudhaan baay'atee xiqqaachuun immoo xiqqaatu nuuf ibsa.

Beektoleen Islaamaa waa'ee iimaanni dabaluu fi hir'achuu kallattii baay'eedhaan ilaalaniiru. Ibn Taymiyaan, Rabbiin isa haa mararfatu, kallattii namoota uumamatti amanee sharii'aatti hin amanneetiin waan kana dubbate. Ni jedhe:

"Sheykh Abdul Qadir Jaylaaniifi sheekholean qajeeloon isa fakkaatan haasaa isaanii baay'ee keessatti bu'uura lamaan kana dhaamu: innis waan ajajaman hojjachuutti ariifachuufi waan dhorgaman dhiisuu, akkasuma waan Rabbiin murteesse irratti obsuufi jaalachuudha. Sababni isaas mataduree kana keessatti namoonni baay'een warra ibaadaa baay'isu dabalatee dogongoran waan ta'eef. Isaan irraa kan dhugaa uumamaa amanee isa kan amantii dhiisutu jira. Akka Rabbiin uumaa waan hundaa, gooftaa isaa ta'e ni amana. Waan Rabbiin jaalatuufi jibbu immoo adda hin baasu. Osoma waan kana murteesseewuu kan jaalatuufi jibbu qaba. Tawhiida rubuubiyyaafi uluubiyyaa adda hin baasu. Kanaafuu Rabbiin ol ta'e ni jedhe: "hedduun isaanii Rabbitti qindeessan malee hin amanan." Salafa irraa gariin ni jedhan: 'yoo eenyu akka samiifi dachii uume gaafatte Rabbitu uume jedhu. Kanuma waliin isaan waan biraa gabbaru. Garuu namoota irraa kan waan garii adda

baasanii kaan dhiisantu jiru. Kaafiraafi Muslima adda ni baasa; garuu jallataafi qajeelaa adda hin baasu. Finciltootaafi warra kaan adda hin baasu. Innis fedhii isaa irratti hundaa'e waan ta'eef. Sababa qajeelaafi jallataa wal qixxeesseef iimaanni isaa hir'uu ta'a. Hanga inni warra jaalalloo Rabbiifi diina isaa adda baaseen immoo iimaanni isa bira jiraata.

Namni ajajaafi dhorgaa amantii baree qadaafi qadara wallaale akka qadariyyaafi mu'utazilaa ta'a. Isaan majuusaa ummata kanaati. Warri kun majuusaa fakkaatu; warri sun immoo mushrikoota warra majuusaa irra hamaa fakkaatu. Namni lamaanuu hubatee ka'ee adeemsa Rabbii kan wal faallessu taasise inni hordofaa ibliisa isa Rabbirkatti mormee ittiin falmee ta'a." Fuula 3. Akkasuma qorannoon waa'ee iimaanni dabaluufi hirrachuu maqaafi murtii sharii'aa irratti hundaa'ee qorannoo beektolee Islaamaa ta'e inni sila ni qoqoodama moo iddoma tokkotti argamee si'a tokkicha dhabama?' jedhuudha. Kana ilaalchisee jidduu Ahlassunnaafi firqaa biraa wal dhabbiin ni jira ture. Ijjannoon Ahlassunnaa maqaafi murtiin sharii'aa kutaa qoqoodamu qabaadha. Waa'ee kanaa irraa qaccee wahii kitaaba Ibn Taymiyaa irraa fudhu:

"nan jedha: warri beekumsaafi iimaanaa kan imaama beekumsaafi amantii ta'an garee hundarraawuu warra waan Ergamaan Rabbii (saw) fidan irraa haasawaan, gocha mullataafi dhokataadhaan bahan hundaawuu

arrabsaniiru. Kan isaan faarsan warra waan Ergamaan Rabbii (saw) fidaniin wal galeedha. Namni kallattii tokkoon isaaniin wal galee kallattii biraatiin faallesse akka nama yakkamaa yakka isaa beekuuti; inni kallattii ittiin wal galeen faarfamee kallattii faallesseen arrabsama. Kun adeemsa salafa ummata kanaa sahaabotaafi warra kallattii isaani hordofe maqaafi murtii isii ilaallatuudha. Wal dhabbiin isa keessatti argame jalqaba wal dhabbi waa'ee aqiidaa keessatti argamee Khawaarijoooni yakkaan namoota kafarsiisan. Nama yakka guddaa hojjate kaafira ibidda keessatti hafu taasisan. Mu'utazilaan iimaanniifi Islaamni isaa hundi dhabamuufi ibidda keessatti hafuu isaa irratti walii galan. Garuu maqaa keessatti isaaniin falman. Kaafira isaan jechuu didanii 'Faasiqa' (fincilaa) isaan jedhan. Isaan Muslima hin jedhan kaafiras hin jedhan. Jidduu kana lamaaniiti jedhu. Isaan maqaadhaan yoo gara Ahlassunnaatti dhihaatanis murtii aakhiraa keessatti khawaarijaadhaan tokko. Bu'urri jara kanaa namni tokko iddootti adabbiifi mindaa, dinniinaafi rahmata, faaruufi arraba haqa hin godhatu yaada jedhuudha. Kanaaf yookiin isa kaaniif ta'uu qabaa yaadan. Yakka inni hojjateen toltuu isaa hunda balleessan. 'Iimaanni ajajamuudha; bakka tokkotti ajajamuun dhibuudhaan hundi isiituu ni bada' jedhan. Ergasii kufriitu bakka bu'amoo kan jedhu irratti wal dhaban. Murji'aafi Jahmiyyaan iimaanni gariin deemuudhaan hundi isaa

deemaa irratti isaan waafaqan. ‘Inni damee hin qabu; wal hin caalu. Hin dabaluu hin hir’atu’ jedhan. Isaan iimaanni fincilaa tokkoo akka iimaana nabiiyootaafi ergamootaati jedhan. Garuu beektoleen murji’aa inni qalbiin amanuufi jecha qaba jedhan. Fincilaa Muslimaa irraa namni Rabbiin fedhe ibidda galuun isaa hin hafu. Kun akkuma Jamaa’aan jedhu. Wal dhabbiin isaanii murtii osoo hin taane maqaa qofa ta’e.”

Ergasii Shaykh Ibn Taymiyaan erga ibsee ragaa itti fidee ni jedhe: “maqooleen sharii’aa kan akka iimaanaa, salaataa, wuduu’aafi soomaa sharii’aan hanga dirqamnii fi sunnaan isaa hundi namarraa badutti namarraa hin dhabamsiisu.” Ergasii ni jedhe: “iimaanni hanga wanti Rabbiin nama ajaje adda adda ta’een adda adda ta’a. Iimaanni, mirkaneessuufi hojiin yeroo jalqaba Ergamaan Rabbi (saw) ergamanii dirqama akka isa yeroo dhuma da’awaatii miti. Yeroo jalqabaa sana ajaja, dhorgaafi hojii Rabbiin booda sanaatii buusetti amanuun dirqamaa miti. Inumaa iimaanni booda sanaatii suuta suuta dabalaa dhufee yeroo Rabbiin aayata armaan gadii kana buusu guute:

﴿٣﴾ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

سورة المائدة: 3

“Amantii keessan har'a isiniif guuteera, ni'imaawwan kiiyyas isin irratti guuteera. Amantiis Islaama isiniif jaaladheera.”

[Almaa'idaa: 3]

Akkasuma gabrichi tokko yeroo jalqaba haasaan

Ergamaa Rabbii (saw) isa dhaqqabu dirqamni isarra jiru shahaadaa lamaani. Yoo osoo waqtiin salaataa isatti hin ga'in du'e mirkaneessuu malee homaa irra hin jiru; mu'umina iimaana guutuu kan waan isarra jiru guute ta'ee du'e. Garuu iimaanni nama biraa isa waqtiin salaataa irra dhaqqabee salaatee irra guutuudha." Jecha Ibn Taymiyaa kan armaan gadiitiin xumurra: "imaamoleen Ahlassunnaa wal Jamaa'aa maqaafi murtii keessattillee dameetti qooduu irra jiru. Nama tokko bira iimaanni gariin jiraatee hunda ta'uu ni dhaba. Murtiin warra iimaanaafi mindaa hanga isa bira jiruun isaaf mirkaneeffama. Akkasuma badii hanga hojjateen adabbiin isarra jira. Jaalalli Rabbii hanga iimaana gabrichaafi sodaa inni qabuutiini. Gabricha wajjin hanga iimaanaafi sodaa isaatiin jaalalli Rabbii jiraata. Jaalalloon Rabbii mu'uminoota isa sodaataniidha. Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَكَانُوا

يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ سورة يونس: 62 - 63

"Dhagayaa! Dhugumatti, jaalalleen Rabbii sodaan isaan irra hin jiraatu; isaan hin gaddanis. Isaan warra amananii, (Rabbiin) sodaachaa turaniidha." [Yuunus: 62 - 63] fuula 120 - 126

Garuu gaafii biraatu hafa: 'sila barumsiifi iimaanni gadi dhaabbachuufi gadi fagaachuu ilaalchisee dabaluufi hir'achuu ni danda'aa?' kan jedhuudha. Dabaluufi hir'achuun nuti dubbanne hunduu miseensa baramuufi

itti amanamu irratti hundaa'eeti. Akkasuma falmiin firqaa Islaamaa kan nuti dubbanne dabalachuun jedhame gadi fageenya barumsaafi iimaanaa yookiin faallaa isaa ilaalchiseetii miti.

Ammas marsaa biraatiif aayatoolee Rabbii haa ilaallu. Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ ﴿٤﴾ سورة الفتح: 4

“Inni Isa tasgabbii onnee mu'uminootaa keessatti buuse. [Kunis] akka isaan iimaana isaanii wajjiin iimaana dabalataniif.” [Alfath: 4]

Sila dabalanni tasgabbii wajjin dhufu kun isa gadi fageenyaati moo ciminaafi gadi dhaabbachuu isiiti?

Imaam Ashaafi'iin ni jedhe: oduun iimaanaaf ciminaafi gadi dhaabachuu dabala. Akkuma dubbannee dabarsine oduun Qur'aanaafi hadiisaa barumsa ta'a. Ashaafi'iin ibsa keessatti fakkeenya wanti oduu keessatti dhufe gariin akka ibsa dabaluu dubbateera. (Garuu yaanni keenya kan nuti jecha Rabbii “sun kudhan guutuudha” jedhu irraa hubannu dhimma ibsatti rarra'u dirree barumsaa keessa galchuudha kan jedhuudha.) Waa'ee gaafii kanaa qorachuun dirqama ta'a. Sila iimaanniifi barumsi ciminaafi gadi fageenya ni dabalataa? Kun akkamitti uumama? Kallattiin isaa hoo? Dhiibbaan inni hariiroo barumsaafi iimaanaa irratti fidu maali? Akka dubbannee dabarsine barumsa keessa fagaachuun dhimma iimaanaa keessatti hundee jallina irraa nagaa ta'uuti. Sila inni hanga humna barumsaatiin humni

iimaanaa dabalaa? Hanguma barumsi dabalee gaybiin akka waan nu biraa ta’uutiin dabalaa? Iimaanni inni ol aanaan ghaybii akka waan isa bira jiruutti hubachuudhaa? Kana jechuun Ihsaanni mata duree iimaana sirrii akka mata duree barumsaatti fudhachuudhaa?

4. Barumsa, iimaanaafi hojii

Wanti beektoleen Islaamaa dabaluufi hir’achuu iimaanaa ibsuuf dubbatan guddaan jecha Ibn Taymiyaa kana: “sahaabota irraa warra akka Umeer bin Habiib Alkaxbiifi kan biroo iimaanni ni dabala ni hir’atas kan jedhaniin ‘dabalachuufi hir’achuun isaa maali?’ jennaan “nuti yeroo Rabbi faarsinee, isa yaadannee, isa qulqulleessine ni dabalata. Yeroo nuti dagannee, irraanfanne immoo ni hir’ata” jedhe. Toltuu hojjachuudhaan osoma sunnaa ta’eewuu ni dabalata; hamtuu hojjachuun immoo ni hir’ata. Akkasuma qalbiin yeroo dhugoomsu hojiin isa hordofa. Qalbiin yeroo ibaadaa irraa waan Rabbiif maluufi ergaa irraa waan ergamichaf malu dhugoomse, dirqama jaalalli Rabbiifi ergamaa isaa, Rabbiin guddisuun kana hordofee dhufa. Rabbiif ajajamuun dhugeessuu kana dirqama hordofee dhufa; garuu wanti akka boonaa, hisdiifi kkf yoo jiraate ibaadaa Rabbii irraa boonuufi ergamaa isaa jibbuu fiduu danda’a. Isaan kun immoo mataa isaaniitti kufrii akka kufrii ibliis, Fir’awniifi ummata isaa, Yahuudaa, kaafiroota Makkaafi finciltoota

birooti. Warri kun qalbiin dhugoomsuu duukaa hojii qalpii, arrabaafi kan biroo hin hordofsiifne, qalbiin isaanii qollofamee dhugoomsuun baduun ni mala. Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ ۖ يَا قَوْمِ لِمَ تَتُودُونََنِي وَقَدْ تَعَلَّمْتُم مِّنْ آتِي رَسُولِ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا

أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ... ﴿٥﴾ سورة الصف: 5

“Yeroo Muusaan ummata isaatiin "yaa ummata (kiyya)! Odooni Ergamaa Rabbi gara keessanitti (ergame ta'uu) sirriitti beektanuu maaliif na rakkiftan?" jedhe [yaadadhaa]. Yeroma isaan jallatanu Rabbiin onnee isaanii jallise.” [Assaffi: 5] Warri kun ni beeku turan; yeroma isaan jallatan Rabbiin onnee isaanii jallise. Muusaan Fir’awniin ni jedhe:

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُمَا أَنزَلَ هَذِهِ السُّورَةَ وَالْأَرْضِ بَصَائِرٍ... ﴿١٠٢﴾ سورة الإسراء: 102

“Ati dhugumatti isaan kana haala ragaa ifa ba’aa ta’aniin akka Gooftaa samiifi dachii malee homtuu hin buusin sirritti beektee jirta.” [Al-Israa’i: 102] Ammas Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِّفِرْعَوْنَ سَوْءَ عَمَلِهِ ۖ وَصَدَّ عَنِ السَّبِيلِ ۗ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ

﴿٣٧﴾ سورة غافر: 37

“Akka kanatti Fir’awniif hamtuun dalagaa isaa miidhagfamee, karaa (Rabbii) irraas dhorgame. Tooftaan Fir’awni hoongoo malee hin taane.” [Ghaafir: 37]

Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ قَلْبٍ مُّتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾ سورة غافر: 35

“Akka kanatti Rabbiin onnee warra boonaa, of tuulaa hunda

irratti cufa." [Ghaafir: 35]

Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لِنِ جَاءَهُمْ بِآيَةٍ لِيُؤْمِنُوا بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾ وَتَقَلِّبُ آفْسِدَهُمْ وَأَبْصَرَهُمْ كَمَا لَوْ يُؤْمِنُوا بِهِ أُولَئِكَ وَنَذَرَهُمْ فِي

طُعَيْنَهُمْ يَعْهَدُونَ ﴿١١٠﴾ سورة الأنعام 110-109

"Odoo mallattoon wahii isaanitti dhufee, silaa isatti amanna" jedhanii kakuu isaanii cimaa Rabbitti kakatani. "Mallattoowwan Rabbuma biraayi" jedhi. Yeroo isheen (raajiwwan) dhufte isaan hin amananuu maaltu isin beeksise? (Rabbitu beeka malee isin hin beektanu). Akkuma isaan yeroo jalqabaa isatti hin amanin onnee isaaniitiifi agartuu isaanii gara gaggalchina. Kan dhama'an ta'anii jallina isaanii keessatti isaan dhiifna." [Al-An'aam: 109-110].

Akka mallattooleen qofti dhufuun iimaana hin finne dubbate. "Yeroo isheen (raajiwwan) dhufte isaan hin amananuu maaltu isin beeksise? Onnee isaaniitiifi agartuu isaanii gara gaggalchina" jedhe. Kana jechuun wantoonni sadan kun argamuu irraa akkamitti amanuudha: amanuu dhabuu, onneefi agartuu isaanii garagaggalchuufi jallina keessatti kan dhama'an ta'anii dhiifamuudha. Yeroo mallattooleen Rabbii dhufe kun sadan uumamuu akkamitti amante?..." fuula 123.

Nuti akkuma dubbannee dabarsine sheekhaa wajjin xiqqoo yaanni keenya wal dhabuu wajjin jecha isaa asitti finne irraa kan armaan gadii hubanna:

1- Hojiin barumsa gadi dhaaba; innis iimaana dabaluu

sababa ta'a. Inni hojii waan barumsaa keessa galchuudha.

2- Hojiin barumsaafi iimaana hiika isaanii dubbannee dabarsine lamaaniifuu dirqama ta'a.

3- Hojii iimaanni dirqamsiisu dhiisuun iimaanichi baduutti geessa. Akkasuma barumsatti hojjachuu dhabuun barumsicha balleessa. Achiin iimaanichas ni balleessa. Sababni isaas barumsi bu'uura iimaanaa waan ta'eef.

4- Iimaana argamsiisuuf barumsi qofti gahaa miti; garuu barumsi iimaanaaf ulaagaadha. Kan iimaanni argamuu danda'u hojii dirqamaa isatti rarra'u hojjachuu wajjin.

5- Hojiin jalqaba barumsatti hojjatamu dhugoomsuudha. Yeroo barumsa wahii arganne, oduu ta'ee ijaan arguudhaan yoo ta'es, jalqaba waan dhihoo mirkaneesse sana amanuufi ragaa bahuudha. Dhimma fagoo itti himame amanuu qaba. Itti amanuun yookiin ragaa bahuun barumsaan dirqama hin dhufu. Inni hojii namni hojjatuudha. Yeroo garii namni boonee dogongoruu danda'a.

6- Inumaa barumsa barachuun jalqaba yoo kaayyoo hamaaf ta'eyyuu dhimma fagoo amanuufi ragaa bahuun isarratti hundaa'a. Inni isa mirkaneessuu keessatti tarkaanfii jalqabaati. Dammaquutti haajoma. Isa keessa qabsaa'uun ni jira; innis hojii hojjachuudha.

7- Amantii ilaalchisee waan inni itti nama dirqutti hojjachuun kallattii ittiin isa gadi dhaabaniidha. Kana jechuun Islaama keessatti barumsaafi iimaanatti

dhaqqabuun isa qofaan karaan hin mijaa'u; waan biraatti nama hin dhaqqabsiiftu. Niyyaa, qabsoofi itti deebi'uudhaan malee ofiifuu gadi hin dhaabbatu. Dhimmi kun sadarkaa hojii ol kaasuuudha; barumsaafi iimaana hojiin walitti hidhuudha. Kanarraa ka'uun namni isaan irratti jabaachuun yookiin isaan laaffisuun mindeeffamee adabama.

Namni tokko yeroo waan barumsiifi iimaanni dirqama isarratti godhe hojjate, waan hojjatu hunda keessattuu fagoo barumsi sun hime irratti amantii dabalataa deema. Sababni isaas hojiin ilma namaa qalbiifi miira isaa kaasee akka inni hubachuu dabalatu godha. Kanaan namni waan dhihoos irra dabalee beeku godha. Yeroo garii wanti kun muxannoo jedhama. Waan fagoottis baay'isee amana. Innis dandeettiin isaa haguuggii kaasuu irra baay'ateera waan ta'eef. Garuu Rabbiin malee wanti fagoo beeku hin jiru.

Ibn Taymiyaan ni jedhe: "waan hojjachuun dirqama ta'u isa dhugoomsuu fi barumsi nama dirqisiisu dhiisuun dhugoomsuufi barumsa nama duraa dhabamsiisuun ni mala." Wolaloon ni jedhe: Barumsi hojiitti waama; yoo itti hin owwaatamin ni fe'ata

Barumsa tursiisuuf hojiiidhaan gargaarsifanna jedhameera. Waan Ergamaan Rabbii (saw) fidanii qalbiinis dhugeesse, yoo dirqamni isaa hin hojjatamin ni deema. Sababni argamuun akka sababeeffatamaan argamuuf. Sababeeffamaan dhibamuun sababichi

baduutti geessa. Barumsiifi iimaanni hojiidhaaf sababa; niyyaafi hojii dhiisuun barumsaafi iimaana dhabamsiisuuf sababa ta'a.

8- Barumsi bu'uura hojiiti. Akkuma ibsinee dabarsine barumsi bu'uura iimaanaa fi ragaati. Inni akkasuma bu'uura hojiiti. Barumsaan malee hojjachuun dhama'uudha. Yeroo kana barre sababa beektoleen Islaamaa waan Rabbiifi ergamaan isaa ajajan hojjachuuf ariifatan barra. Sababni isaa mindaa argachuu qofa osoo hin taane barumsis isaan gadi dhaabama waan ta'eef. Ibn Taymiyaan ni jedhe: "...Muslimni hunduu waan Rabbii fi ergamaan isaa ajajan ilaalee hojjachuun dirqama ta'a. Waan Rabbiifi ergamaan isaa dhorganis ilaalee dhiisuu qaba. Kun karaa Rabbiiti. Amantiin Rabbii inni karaa sirraawaa ta'e karaa warra Rabbiin tola isaan irratti oole kan akka nabiyootaa, dhugoomsitootaa, wareegamtootaa fi gaggaariiti. Karaan qajeelaan kun barumsaa fi hojii walitti qabata. Barumsa sharii'aafi hojii sharii'aati. Namni baratee barumsa isaatiin hin hojjatin yakkamaa ta'a. Namni barumsa malee hojjate jallataadha. Rabbiin ol ta'e kan armaan gadii jechuu nu ajajeera:

أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿٢﴾

سورة الفاتحة 6 - 7

"Daandii sirrii nu qajeelchi. Karaa warra isaan irratti tola ooltee; kan isaan irratti hin dallanaminiifi hin jallatinii [nu qajeelchi]." [Alfaatihaa: 6-7]

Nabiyyiin (saw) ni jedhan: "yahuudonni itti

dallanamaadha; Nasaaraan immoo jallattoota.”³ Sababni isaas Yahuudonni haqa baranii ittiin hojjachuu didan; nasaaraan immoo beekumsa malee Rabbiin gabbaran. Kanaafuu salafoonna ni jedhu turan: “fitnaa beekaa yakkamaafi wallaalaa ibaadaa hojjatuu eeggadhu. Fitnaan isaanii morkoroo namoota morkoraman hundaati. Aalimoota irraa namni yakkame fakkii Yahuudaatu isa keessa jira. Warra ibaadaa irraa kan jallate immoo nasaaraatti fakkaata. Namni hojiitti ajajuu dhiisee barumsa qofatti waame jallisaa ta’a. Isaan hundarra jallataan immoo nama barumsa keessatti kallattii warra bida’aa deemee wantoota Qur’aanaafi hadiisa faallessu hordofee barumsa isii se’uudha. Isiin immoo wallaaluma. Akkasuma namni ibaadaa keessatti karaa warra bida’aa hordofee hojii sharii’aa faallessu hojjataa ibaadaa isii se’us irra jallataadha. Inni kun yeroo baay’ee namoota jallatoo gara Fiqhii yookiin suufiyyaatti hirkatu keessatti argama. Barumsa dhiisanii hojiitti waamuun isaan keessa jira. Waan inni itti waamu keessa bida’aa sharii’aa faallessutu jira. Karaan Rabbi immoo barumsaafi hojii sharii’aan wal galuun malee hin guutu.

Namni karaa suufiyyaa, zuhdiifi ibaadaa seene yoo barumsa sharii’aa waafaquun hin seenin, yoo jallataa ta’eef, waan inni gaaromsu irra kan inni balleessutu caala. Namni beekumsa, hubannoofi xinxallaan seene yoo sharii’aa hin hordofin, barumsa isaatiin hin hojjatin

---

³ Tirmiziitu gabaase.

yakkamaa karaa irraa fagoo ta'a. Bu'uurri Muslimoonni
hunduu irratti hirkachuu qaban isa kana." Fuula 299

Kutaa shanaffaa Dugda galuufi kafaruu

1. Dugda galuu, irraa deebi'uu fi mormuu

Amma erga barumsaafi waan dhihoo, iimaanaafi waan fagoo, barumsaafi iimaana, barumsa, iimaanaafi hojii walitti hiinee, erga namni barumsa argateen hojii inni ittiin hojjachuu qabutu jiraa ibsinee, hojii warra barumsicha yookiin iimaana hin qeeballee ilaaluufi akkamitti Qur'aanni isaan ibsee ilaaluun nurra jira. Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾ سورة القمر: 2

Yeroo mallattoo wahii argan gara galaniiti “[kun] sihrii cimaadha” jedhu. [Alqamar: 2]

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُّعْرَضُونَ ﴿٢٤﴾ سورة الأنبياء : 24

Garuu irra hedduun isaanii dhugaa hin beekanu. Kanaafuu irraa garagalu. [Al-Ambiyaa'i: 24]

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ ﴿٣٢﴾ سورة الأنبياء: 32

Samiis jaarmaya gubbaa (ijoo) eegamaa isa taasifnee jirra. Garuu isaan mallattoolee ishee irraa garagalu.

[Al-Ambiyaa'i: 32]

وَإِنْ كَانَ كِبْرُ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اَسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيهِمْ

يَاغِيَةً... ﴿٣٥﴾ سورة الأنعام: 35

Yoo [sirraa] garagaluun isaanii sitti ulfaate, mallattoon isaanitti dhufuuf yoo qaawwa dachii keessa barbaaduu yookiin kortoo samii keessaa dandeesse [raawwadhu]. [Al-An'aam: 35]

Dugda galuun jedhamu kun gara dhugaa ilaaluu diduudha. Jalqabni wanti ilmi namaa barumsa ilaalchisee hojjatu itti xiyyeeffatee barachuu yookiin qabachuudha. Sadarkaa kana keessatti wanti kana faallessu fuula irraa gara galchuu yookiin ilaaluu irraa boonuudha; inni dugda galuudha. Hiikuma kanaa yeroo barumsi kennamu oduu ta'es kanuma argina:

بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٤﴾ سورة اقصالت: 4

Gammachiisaafi sodaachisaa ta'ee [buufame]; irra hedduun isaanii irraa gara galan. Saniifuu isaan hin dhagayan. [Fussilat: 4]

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مِنَ الرَّحْمَنِ مُحَدَّثًا إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ﴿٥﴾ سورة الشعراء 5

Isaan kan sobsiisan ta'anii malee gorsi (kitaabni) haaraan Rahmaan irraa isaaniif kan dhufu hin taane. [Ashu'araa'i: 5]

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاؤُهُ ﴿٥٧﴾ سورة الكهف: 57

Nama keeyyatoota Gooftaa isaatiin yaadachiifamee ergasii ishee irraa garagalu caalaa namni miidhaa hojjate eenyu? [Alkahf: 57]

Erga dhugaa arginee yookiin dhageenyee tarkaanfiin duraa waan isii keessa jiru mirkaneessuudha. Hojiin kana faallessu irraa gara galuudha. Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

وَإِذَا نُنَادَى عَلَيْهِمْ أَنِ اسْمَعُوا وَإِن مِّنْ مُّسْتَكْبِرٍ كَانَتْ لَهُمْ أَسْمِعُهَا ﴿٧﴾ سورة لقمان: 7

Yeroo keeyyattoonni keenya isa irratti dubbifamte, akka waan hin dhaga'iniitti boonaa ta'ee irraa garagala. [Luqmaan: 7]

فَإِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى وَلَا تَسْمَعُ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٥٢﴾ سورة الروم: 52

[Yaa Muhammad!] ati du'aa hin dhageessiftu. Nama duudaawwanis yeroo isaan of duuba deebi'anii garagalan waamicha hin dhageessiftu. [Arruum: 52]

Sadarkaan barumsa mirkaneessuutti aanu waan barumsicha keessatti dhufetti amanuufi waan barumsi suniifi iimaanichi akeekutti hojjachuudha. Hojiin kana faallessu immoo baay'eedha. Isaanis: kijibsiisuu, yoo isa hin danda'in micciiruu (jallisanii hiikuu) yookiin dhoksuudha. Kun iimaana keessatti argama:

وَلَقَدْ آرَيْنَاهُ آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَأَبَى ﴿٥٦﴾ سورة طه: 56

Dhugumatti, mallattoolee keenya hunda ishee isatti (Fir'awnitti) argisiifneerra; innis ni sobsiise; ni dides. [Xaahaa: 56]

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ... ﴿٣٢﴾ سورة الزمر: 32

Sila nama Rabbi irratti sobe, kan yeroo dhugaan isatti dhufu sobsiise irra namni miidhaa hojjate ni jiraa? [Azzumar: 32]

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾ سورة يونس: 45

Dhugumatti, warri qunnamtii Rabbii sobsiisan hoonga'aniiru; qajeeloos hin taane. [Yuunus: 45]

بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾ سورة الفرقان: 11

Dhugumatti isaan Qiyaamaa ni sobsiisan. Nama Qiyaamaa sobsiiseef ibidda boba'aa qopheessinee jirra. [Alfurqaan: 11]

أَفَنظَمُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا بِالْكِتَابِ وَقَدْ كَانُوا مِنْهُمْ يُرْسِلُونَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا

عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ سورة البقرة : 75

Sila! odoo gareen isaan (Yahuudaa) irraa ta'e haasa'a Rabbii kan dhaga'an ta'anii, eega hubatanii booda odoo beekanuu jijjiiran jiranuu, nuuf amanu jechuu kajeeltuu?
[Albaqaraa: 75]

وَإِنَّ قَرِيظًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ سورة البقرة : 146

Dhugumatti gareen isaan irraa ta'e odoo beekanuu dhugaa dhoksu. [Albaqaraa: 146]

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْفِ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ سورة فصلت : 26

Isaan kafaran "Qur'aana kana hin dhaga'inaa; akka injifattaniif [yeroo dubbifamu] isa keessatti wacaa" jedhan.
[Fussilat: 26]

2. Kufrii

Dugda galuun, gara galuufi mormuun hojii namoonni ittiin haqa mullataa yookiin oduu dhaga'amutti dhaquu irraa baqataniidha. Waan fagoo barumsi himu irraa fagaachuun immoo kufriidha. Gara waan fagootti dhaqqabuun waan dhihoo irraa eegala. Kanaafuu namni isarraa dugda gale, gara galeefi morme waan fagoo baruu irraa karaa of irraa mureera. Garuu namoonni gariin sababa wanti itti himamu akkaan ifaa ta'eef waan sana ilaalu yookiin dhaggeeffachuu diduu hin danda'u. Garuu inni waan oduun sun yookiin wanti argamu akeeku irraa baqata. Waan inni murteessisu Sana

haguuguu fedha. Isa dhoksee itti kafara. Aayatoleen kitaaba kabajamaa akka kufriin faallaa iimaanaa ta'e ibsa. Inni jalqaba waan fagootti kafaruudha. Namni waan mullataatti hin kafaru; kan inni kafaru isa fagootti:

أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ... ﴿٣٧﴾ سورة الكهف: 37

Sila ati Isa biyyee irraa, ergasii bishaan saalaa irraa si uumetti kafartaa? [Alkahf: 37]

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ... ﴿٥٢﴾ سورة فصلت: 52

Jedhi: mee naaf himaa! Yoo [Qur'aanni] Rabbi biraa ta'ee, ergasii isin isatti kafartan? [Fussilat: 52]

تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ... ﴿٤٢﴾ سورة غافر: 42

Akka ani Rabbitti kafaruufi waan waa'ee isaa beekumsa hin qabne isatti qindeessuuf na waamtu. [Ghaafir: 42]

وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ... ﴿٦﴾ سورة الأحقاف: 6

Yeroo ilmi namaa walitti qabamu diinota isaanii ta'u. Ibaadaa isaaniiittis kafaroo ta'u. [Al-Ahqaaf: 6]

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا... ﴿٢٥﴾ سورة العنكبوت: 25

Sana booda Guyyaa Qiyaamaa gariin keessan garitti kafara. Gariin keessan garii abaaras. [Al-Ankabuut: 25]

كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا... ﴿٨٢﴾ سورة مريم: 82

Lakkisaa; isaan fuulduratti gabbaruu isaanii ni mormu; isaan irrattis faallaa ta'anii dhiaatu. [Maryam: 82]

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بَشْرِكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلَ خَبِيرٍ ﴿١٤﴾ سورة فاطر: 14.

Guyyaa Qiyaamaa shirkii keessan ni mormu. (Yaa Muhammad!) Akka Rabbii keessa beekaatti homtuu siif hin odeessu. [Faaxir: 14]

Suuraa Alkahf keessatti kan itti kafaramuun dubbatame Rabbii ol ta'eedha. Aayata Ahqaaf keessatti immoo ergaa isaati. Aayaa suuraa Ghaafir keessatti immoo tokkummaa Rabbiiti. Aayatoolee biroo dubbataman keessatti immoo isiin haala addunyaatti turte aakhiraatti kafaruudha. Suurat Albaqaraa keessatti immoo kufriin faallaa iimaanaa ta'uu argina:

وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾ سورة البقرة: 108.

Namni kufrii iimaanaan jijjiirrate, dhugumatti karaa sirrii irraa jallateera. [Albaqaraa: 108]

Kufriin akka Afaan Arabaatti waa haguuguudha. Inni Islaama keessatti barumsa waan ghaybii (fagoo) ilaalchisee dhufetti kafaruudha. Kanaafuu inni faallaa iimaanaa isa waan barumsi wantoota gaybii ilaalchisee dubbate mirkaneessuufi hojiin mullisuuti. Kun akka waan iimaanni akeeku hojjachuun kutaa iimaanaa irraa ta'eefi iimaanni waan qalbii keessa gadi seene hojiin mirkaneessuu ta'e akeeka. Fknf shirkiin kufriidha; sababni isaas inni tokkummaa Rabbii dhoksuu waan ta'eef. Jecha Ibn Taymiyaa kan Tawhiinni rubuubiyaa qofti kufrii gonkumaa hin dhabamsiisu jedhu dubbanneerra. Namni tawhiida rubuubiyaa qabu

ibaadaa keessatti shirkii hojjachuun ni mala waan ta'eef. Akkasuma maleykaafi Guyyaa Qiyaamaatti kafaruun jiraachuun ni mala... Kufriin akkuma faallaa isaa iimaanaa ni hir'ata ni dabala. Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَزَادُوا كُفْرًا... سورة آل عمران: 90.

“warri iimaana isaanii booda kafaranii ergasii kufrii dabalatan...” [Aali Imraan: 90].

Wanti kun haalli inni ittiin uumamu waan barumsiifi iimaanni ajajuun hojjachuu dhiisuu yookiin faallaa kanaa yakka hojjachuudhaani. Rabbiin nu haa tiksu.

3. Hiika sharii'aafi hiika Islaamaa

Hubannoon hiika barumsaa (ilmii), iimaanaafi kufrii kun hundi qorannoo beektotee Muslimootaa keessatti waan nuti ibsine kanarra dhiphatee ni dhufa. Sababni isaas beektoteen Muslimootaa dhugaa amantiifi sharii'aatiin shaaghalamanii hiika jechoolee kanaa hubannoo sharii'aatiin hiikuutti turan. Hiikoon sharii'aa hiika Islaamaa ballaa kana irraa kan bahuu miti. Inni waan jechichi itti rarra'een daangessuudha. Akkasuma waan jechoonni kun itti rarra'an ilaalchisee isa irra barbaachisaa dabareetti naquudha. Beektoteen Islaamaa Ergamaa Rabbiitti (saw) akkaan hidhatu. Iimaanni hadiisa keessatti Rabbitti amanuu, maleykota isaa, kitaabota, ergamoota isaa, Guyyaa Qiyaamaafi murtii Rabbii (qadara) toltuufi hamtuu isaatti amanuudha.

Nuti yeroo hiika jechoolee keenyaa baruufi hubachuuf

Qur'aanaafi hadiisa irraa kaanu, hiikti Islaamaa isiin sharii'aa jedhamte isiidhumatu hiika barbaadamaa kan qorannoo gahaa hin argatiniidha. Hiiktoleen barumsaafi iimaanaa kun isiidhumatu dirree uumamaa, hawaasaafi namoomaa keessatti hojiirra oola. Kun barnoota tokko gochuufi nagaa godhuuf sababa barbaachisaadha. Kana irraa ka'eeti hiikti Islaamawaan jechaaf kennama. Inni hiika walii galaa usuulli Islaamaa fayyadamtuudha. Jechichaaf hiika of danda'etu jiraata. Innis dirree of danda'aa irratti hiika addaa isaaf kennuudha. Dirree of danda'aa irratti silaa hiikti jechaa daangeffamaa ta'a. Hiikti jechichaa murtaa'aa hubatamaa ta'a. Kun immoo hiika walii galaa jechaa keessaa hiika daangeffamaa fudhachuun barnoota Islaamaa tokkoomsuuf hulaa bana. Akkasuma barumsa sanas Islaamawaa godhuu baroota darban dheeraa dagatameef hulaa bana.

Kutaa jahaffaa Meeshaa ittiin barumsiifi iimaanni argamu

1. Qaama miiraa fi qalbi

Bu'urri keenya jalqabaa hiika barumsaa, iimaanaafi kan biroo keessatti hubannoo waan fagoofi dhihoo ta'uu waliin, kana kallattii ittiin barumsaafi iimaana argataniifis bu'uura haa taasifnu.

Akkuma dubbannee dabarsine wanti dhihoon ijaan argama yookiin gogaan itti dhaqqabama. Oduun gurraan dhaga'ama. Wanti barumsa irraa dhufe hunduu qaama miiraatiin itti dhaqqabama.

Ergasii barumsa isa ijji yookiin gurri yookiin gogaan argate kanaaf maaltu uumama? Aayatooleen akka ibsitetti barumsa kana qalbiitu xinxala. Kana jechuun sammuun isa qabatee tursiisa. Kanaafuu qaama miiraatti aanee gaheen guddaan kan qalbi ta'uu argina. Gaheen kun barumsa qabachuufi isa tursiisuu irraa eegala. Wantoonni ijji, gurriifi gogaan baran akka badu hin godhamu; xinxalamee kaa'ama. Ergasii ga'een lammaffaan qalbiin hojjatu isa hubachuudha.

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا... ﴿٤٦﴾

سورة الحج: 46

Sila isaan dachii keessa hin deemnee? Onneen ittiin waa hubatan yookiin gurri ittiin waa dhagayan isaaniif ni ta'a.
[Alhajji: 46]

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا
 وَهُمْ أَعْدَاءٌ لَا يُسْمَعُونَ بِهَا... ﴿١٧٩﴾ سورة الأعراف: 179.

Dhugumatti, Nuti jahannamiif jinnootaafi namoota irraa heddu uumnee jirra. Isaan onnee ittiin hin hubanne qabu. Isaan ijas kan ittiin hin argine qabu. Ammas isaan gurra ittiin hin dhageenye qabu. [Al-A'araaf: 179]

Amantii hubachuun maal jechuudha? Aayatooleen akka hubannoo jechuun addeessa isii baruufi ergaa isiin of keessatti baatte beekuudhaa akeeki.

Ga'een xinxaluufi hubachuu qalbiin hojjatu kun maali?

Aayatooleen akka bu'aan isaa qalbiin dhimma gaybii barumsi baate sanatti amanuu ta'e akeeka.

Kanaafuu bakka kana barumsa qaama miiraatiin dhaqqabamuufi iimaana qalbiitiin itti dhaqqabamutu jira. Qaamni miiraa gara wantootaa, taateefi oduu ilaaltee barti. Baruu kana immoo qalbiitu xinxalee hubatee ghaybiitti dhaqqaba. Innis Rabbii qulqullaa'e, wantootaafi taatee fagoodha.

2. Adeemsa namootaa akka Qur'aanni itti ibse

Ogga kun hiika hubannoo Islaamawaa ta'u, kunniin immoo meeshaa ittiin barumsaafi iimaana argatan ogga ta'u, Qur'aanni haala namoonni dhimma kanatti adeeman ilaalchisee ibsee maqaa dha'eera. Osoma wanti namarraa eegamu yookiin dirqama isaa ta'uun namatti mullatu dhugaa arguufi itti dhaga'amu mirkaneessuufi ragaa bahuu ta'uu, Qur'aanni namoota adeemsa kanatti

waamee yoo inni isa fudhate ni faarsa. Garuu namoonni baay'een kana hin hojjatan. Qur'aanni kabajamaan nama waan isatti dhaqqabu fudhachuuf qabsaa'u haala gaariidhaan ibsa. Innis sodaa isaati: Sodaa Rabbiitiin faayamuun furtuu barumsa argachuuti. Barumsi seensa iimaanaati. Iimaanni immoo hojiitu isa hordofa. Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الرَّحْمٰنُ ﴿١﴾ ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ فِيْهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿٢﴾ الَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِالْغَيْبِ وَيُعِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنٰهُمْ يُنْفِقُوْنَ ﴿٣﴾ وَالَّذِيْنَ

يُؤْمِنُوْنَ بِمَا اُنزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَيَاْخِرُوْهُمُ يُؤْفِقُوْنَ ﴿٤﴾

سورة البقرة 4-1

Alif, Laam, Miim. Kun kitaaba [Rabbiin biraa ta'uu isaa ilaalchisee] mamiin isa keessa hin jirreedha; warra Rabbiin sodaataniif qajeelfama. Isaan "Ghaybitti" (wantoota miiraan hin dhaqqabamnetti) amanan, kan salaata sirnaan salaataniifi waan Nuti isaaniif arjoomne irraa kennaniidha. Ammas isaan warra waan gara keetti buufameefi waan si dura buufametti amananiifi isaan Aakhiraa dhugoomsaniidha. [Albaqaraa: 1-4] Kitaabichi beekumsa; mu'uminootaaf qajeelfama. Isatu barumsa ilaalchisee ijjannoo matadureefi haqaa dhaabatuudha. Kallattii ittiin haala barbaachisuun isa argatanis hojiirra oolcha. Barumsa kana isa gaybiitti amanuu tiksuuuf (Rabbiin sodaatuuf) kenna; iimaanni immoo hojiitti geessa: innis salaata dhaabuu, zakaa kennuufi kkf dha.

Namni adeemsa isa kana faallessu deeme meeshaa barumsi ittiin argamu sirriitti hojiirra hin oolchine.

Inumaa dhugaa isatti dhaqqabe kana irraa dugda gala;
gara gala, ni haguuga. Inni boonaa malee waan biraa
ta'uu hin danda'u.

Kutaa Torbaffaa

Sadarkoolee Barumsaa fi Iimaanaa

Qaamni miiraa meeshaa ittiin waan dhihoo dhaqqabaniidha. Isiitu barumsa nuuf kenna. Kallattiin itti dhaqqabuu nuuf kenniti. Qalbiin immoo gaybiitti dhaqqabuu nuuf kenna. Isatu iimaana nuuf kenna. Itti dhaqqabuu kallattii hin taane isarraa arganna. Meeshaa lamaan keessa isa kamtu sadarkaan caala? Ani deebii keessatti akka waanin inni kaayyoo ol aanaatti dhaqqabsiisu sadarkaadhaanis isa kaan caala jedhuuti. Isaan keessaa kamtu sadarkaan caala: barumsa moo iimaana?

Akka ani yaadutti ilaalchi Islaamaa inni ilaalcha addunyaafi aakhiraa qabatu barumsa sadarkaa duraa irra kaa'a. Isatu barumsatti dhaqqabuuf sadarkaa ol aanaadha. Isiin milkuu milkiin biroo itti hin dhaqqabnee dha. Inni Rabbii isaa ilaaluudha: *"fuulli gariin guyyaa san iftuudha; gara Rabbii isii ilaaltuudha."* Gareen Rabbii isii ilaaltu isiitu gara Rabbiitti akkaan dhihoodha. Isiin sadarkaa ol aanaa argatti. Isiin warra Rabbiin bartee itti amanuu biratti qofa hin dhaabbanne. Nuti jala murree Rabbitti amanuun sadarkaan isaa uumama baruun haalaan caala ibsina. Kana jechuun ilaalcha Islaamaa isa addunyaafi aakhiraa walitti qabatu keessatti Rabbiin baruun sadarkaa duraati; ergasii isatti amanuun sadarkaa lammaffaadha. Ergasii uumama isaa baruun sadarkaa sadaffaadha. Ergasii uumama isaatti amanuun sadarkaa afraffaadha.

Barumsiifi iimaanni waan itti dhaqqabamu lama. Barumsi waan kallattiin itti dhaqqabamuuf isatu irra gadi dhaabata. Akkasuma barumsaan hojjachuun hunduu akkuma iimaana gadi dhaabu barumsas gadi dhaaba. Nuti yeroo iimaanaafi barumsa gadi dhaabachuu, cimuufi wanti isaan itti rarra’an tokko ta’uudhaan waliin madaallu, barumsi irra gadi dhaabbataa ta’a; garuu nuti waan kana hanga barbaachisu irratti hin dubbanne.

Iimaanni yeroo sirrii ta’e, innis dhugaa ta’uufi dhugoomsuu keessatti barumsaan wal qixxaachuu yoo ta’u, isaan wal caalchisuun waan isaan itti rarra’an ilaalchiseeti. Maleykaatti amanuun kaafiroota baruu ni caala. Iimaanni yeroo sirrii ta’ee, wanti inni itti rarra’u isuma barumsi itti rarra’u ta’e, ammas wanti nuti ittiin isaan wal caalchifnu waan isaanitti rarra’u irratti hundaa’a. Warri jannataa kan Rabbiin ilaalan warra jannataa kan isatti amananiifi isa hin ilaalle ni caalu milkuus guddaa qabu. Warri ibidda sadarkaa gadii jiraachuu itti amanan warra isatti ga’anii beekan ni caalu. Iimaana lamaanuu ilaalchisee iimaanni inni gara barumsaatti irra dhihaatu isatu irra gadi dhaabbataadha. Kun yeroo wanti inni itti rarra’u tokko ta’eedha. Yeroo iimaanni lamaan wal qixa ta’ee wanti innitti rarra’u immoo adda ta’e, inni caalaan isa wanti inni itti rarra’u caalaa ta’eedha.

Kutaa saddeettaffaa Beekumsa⁴ (Ma'arifaa)

1. Beekumsi maali?

Waan dubbannee dabarsine keessatti hiika barumsaa fi iimaanaa, akkasuma hariiroo isaan lamaanii dubbanneerra. Amma immoo hubannoo biraa dubbachuutti seenne. Akka hubannoon lamaan ifaniif kana ilaaluun barbaachisaadha. Matadureen qorannoo kanaa barumsaafi iimaana ta'us, inni ilaalcha Islaamaa keessatti seensa beekumsaati. Namni dubbisu erga hubannoo barumsaafi iimaanaa argatee beekumsa kan jedhu baruuf fedhuun isaa hin hafu. Sila jechi beekumsa jedhu barumsa moo iimaana moo waan biraati. Yeroo garii kan jalqaba namatti dhaga'amu beekumsi mataduree barumsaafi amanuu walitti qabatuudha kan jedhuudha. Kana jechuun barumsi beekumsa; amantiinis beekumsa. Yeroo garii yaanni kun sirriidha. Garuu wanti isa mirkaneessu hin jiru. Inni yaada filoosoofii fi ilaalcha Islaamaatiin alaa warra mataduree barumsaafi amantii haguugan irraa dhufe ta'uutu mala. Kanaafuu akkuma barumsaafi amantii keessatti goone, yaada kana irratti yoo erga bu'uura Islaamaa irratti hundoofne nu biratti mirkanaa'e malee irratti hin hundoofnu. Kottaa amma bu'uura xiqqoo isii qorannoo kana keessatti fayyadamne haa dubbannu. Kottaa aayatoolee Qur'aana kabajamaa

---

⁴ Ani bakka kanatti jecha Arabiffaa ma'arifaa jedhun beekumsa jedhe.

kan ittiin gara hiika beekumsaatti ga'uu dandeenyu haa qu'annu:

2. Yeroo sadaffaa waa'ee waan dhihoo fi fagoo

Nuti akka waan dhihoofi gaybii hubachuun hiika barumsaafi iimaanaa keessatti ga'ee guddaa taphatte argineerra. Qorannoon keenya waan biraa irra waan barumsaafi iimaanaan wal ilaallatu irratti hundaa'eedha. Amma immoo aayatoolee Rabbii kan isa keessa jechi 'Ma'arifaa' (beekumsa) jedhu dhufe haa ilaallu. Inni bu'uura mataduree beekumsaati. Inni sila waan dhihoodha moo gaybiidha?

Rabbiin ol ta'e ni jedhe:

وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿٥٨﴾ سورة يوسف: 58

"Obboleeyyan Yuusufis gara isaa dhufanii isa irratti seenan. Odoo isaan isa wallaalanii jiranii inni isaan beeke."
[Yuusuf: 58]

وَإِذَا نَتَلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَاتِنَا بَيِّنَاتٍ نَّعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ... ﴿٧٢﴾ سورة الحج: 72
Fuula warra kafaranii irraa (ajaja Rabbii) diduu beekta.
[Alhajji: 72]

فَلَعَرَفَهُمْ بِسِيمَتِهِمْ ﴿٣٠﴾ سورة محمد: 30.

Mallattoolee isaanitiin isaan beekta turte. [Muhammad: 30]

وَعَلَىٰ الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَتِهِمْ ﴿٤٦﴾ سورة الأعراف: 46

A'araaf irra dhiirota hundayyuu mallattoo isaanitiin beekantu jiru. [Al-A'araaf: 46]

ذَلِكَ أَذَىٰ أَنْ يُعْرِفَنَ فَلَا يُؤَدِّبَنَّ... ﴿٥٩﴾ سورة الأحزاب : 59.

Akka beekamanii hin rakkifamneefis kanatu irra dhihoodha.
[Al-Ahzaab: 59]

Aayatooleen kun akka wanti beekumsaan walitti rarra'us waan dhihoo ta'e akeekti. Yuusuf yeroo obbolaan isaa isarra seenan isaan arge. Waan fuula keessa jiru beekuun fuula sana arguudhaani. Warri A'araafis bakka isaanii ol jedhaa irraa namoota argan. A'araaf ol jedhaa jechuudha. Jechi kan inni beekamu dhaga'uudhaani. Beekamtiin isiin rakkoo isaan irraa deebifte sababa isaan jilbaaba ofirra buufatanii jiranuu isaan arguudhaani.

Aayatooleen kun akka beekumsi kallattiin itti dhaqqabuu ta'e ibsiti. Kana jechuun beekumsi barumsaan tokkoodhaa? Yeroo lammaffaaf haa ilaallu:

فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾ سورة البقرة : 89

Yeroo wanti isaan beekan isaanitti dhufu isatti kafaran. Kanaafuu abaarsi Rabbii kaafiroota irra haa jiraatu.
[Albaqaraa: 89]

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرُوا بِهَا وَكَرَّهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾ سورة النحل : 83

Tola Rabbii ni beeku. Ergasii ishee mormu. Ira hedduun isaaniiis kaafiroota. [Annahl: 83]

Aayatoolee kana keessa akka namni haqa beekutti kafaruu danda'u waan akeekutu jira. Garuu nuti akka dubbannee dabarsine kan namni kafaru waan itti amanuun dirqama ta'utti malee nama barumsa fudhachuu dideen kaafira hin jedhamu. Inni irraa gara

galaa yookiin jallisaa jedhama. Sila hiikti beekumsaa aayatoolee kana keessatti iimaanaan tokko taanaan kana booda beekumsi yeroo garii hiika iimaanaatiin yeroo garii immoo hiika barumsaa fudhatee dhufuu danda'aa murteessuu dandeenyaa?

Ammas irra deebinee aayatoolee haa ilaallu. Amma bu'ura beekumsi itti rarra'u irraa kaanee gaaficha deebisuu haa yaallu: sila inni waan dhihoodha moo gaybiidha? Matadureen beekumsaa akka inni aayatoolee kana hunda keessatti waan dhihoofi fagoo ta'e mullata. Inni kutaan isaa tokko dhihoo ta'us kaan immoo fagoodha. Qaamni beekuuf deemu kun jalqaba akka inni waan itti dhaqqabamu sana baruu irraa eegale namatti mullata. Garuu barumsi sun waan fagoo barumsaan hariiroo hin qabne beekuutti nama dhaqqabsiiseera. Qaamni waan sanatti dhaqqabde bartee kan itti amanti taate. Kanaafuu qaamni beektu kun kutaa tokko bartee kaanitti immoo amante. Yuusuf obbolaa isaa beekuun qaama isaani duraan baree jiru ture. Garuu barumsi sun gara waan biraatti dhaqqabsiise. Innis akka isaan ilmaan Ya'aquub ta'an, tiruun isaa jidduu isaaniiti nama akkasiiti kan jedhuudha. Kun itti dhaqqabuu barumsa irratti hundaa'eedha. Garuu inni barumsa osoo hin taane amantiidha. Akkasuma wanti fuula warra kafaree irratti mullate bakkichi kan barumsaa ture. Garuu inni waan keessa isaaniitti akeeke. Inni immoo iimaaniidha. Inni haaluma warra kafaranii kan isaan jecha jallataan

mullisaniidha. Jecha jallisuun iddoo barumsaan wal ilaallatuudha. Garuu wanti lubbuu isaanii keessa jiru kan barumsi kun itti dhaqqabsiisu bakka amantiiti. Warri A'araaf daangaa barumsaa isa warra ibiddaa yookiin warra jannataa ilaaluun argatan irratti hin dhaabbanne. Kan wanti sun itti isaan dhaqqabsiise waan amantiin wal ilaallatuudha. Warri dubartii mu'uminootaa jilbaaba uffattu argan akka huccuu sana keessa lubbuun of qulqulleessuu jaalattu jirtu baran.

Kanaafuu namni waa beeku yeroo tokkicha barumsaafi amanti waan tokkichatti rarra'u argata. Kana jechuun wanti beekumsatti rarra'u waan fagoo dhihoodha.

Kanaafuu namni beekumsaa kafaruun ni mala; sababni isaas matadureen beekumsaa inni ghaybiin kan iimaanaan wal qabatu keessa waan jiruufi. Kanarraa ka'uun beekumsi barumsa qofaa miti; akkasuma amanti (iimaana) qofaa mitii barra. Inni itti dhaqqabuu barumsaafi amanti walitti qabatedha. Kan wantichi bareechee mullatu yeroo nuti matadureen barumsaa waan dhihoodha; matadureen iimaanaa immoo waan fagoodha jennee matadureen beekumsaa immoo waan fagoo dhihoodhaa ibsine.

Waan dhiihoo jiru baruun keessumaa namoota nagaa muxannoo qaban biratti gara gaybii baruutti isa geessa. Inni immoo iimaana ta'a. Yeroma gabaabaa keessatti itti dhaqqabuu kanaan beekumsi argama. Beekumsatti dhaqqabuun barumsaafi iimaana wal makuu waan ta'eef.

Isiin haqa Rabbii keessatti hin taatu. Inni beekaa fagoofi dhihoo waan ta'eef.

3. Beekumsa, amantii, barumsa mullataafi barumsa dhokataa

Hubannoo kana akkamitti adda baafna? Erga iimaanni barumsaan malee hin argamu ta'ee akkamitti iimaanaafi beekumsa adda baafna?

Ni jenna: mata dureen barumsaan walitti rarra'u, jalqabni isaa barumsa irraa eegalus, mataduree barumsaatiin wal dhaba. Fknf waa'een Rabbitti amanuu jalqaba barumsa namni beekuun eegala. Asitti jalqabni barumsa. Kan itti amanamu Rabbii ol ta'eedha. Yoo namni tasaa Rabbiin baruu danda'eef sun Rabbiin baruu isa gaafata; garuu namni akka tasaa Rabbiin hin beeku. Kanaafuu iimaanni ma'arifaa (beekumsa) irraa wal dhaba. Iimaanni matadureen isaa waan fagoo qofa; beekumsi immoo waan fagoo dhihoodha.

Garaa garummaan jidduu barumsa iccitiifi beekumsaa jiru immoo haala amma hubannoo barumsaa dubbanneen ibsina. Barumsi iccitiin waan fagoo beekuudha. Kun Rabbiif malee yookiin nama inni mijeeseef malee hin ta'u. Kanaafuu barumsi icciti hubannoo kanaan barumsa dursee jiruun yookiin waan fuulduraatiin hariiroo hin qabu. Inni akkasuma beekumsa irraa guutummaan wal dhaba.

Garuu barumsi gubbaa kan itti fedhame namichi icciti homaa hin beekuudha. Wanta kana dhabamsiisuun

iimaana iccitiis dhabamsiisuu akka inni qabu sirriitti namaaf hin ifu. Garuu inni hiika namoota jidduutti beekamutti dhihoodha. Barumsi gubbaa sababa barumsa waan itti amanuu guuttachuu dhabuutiin beekumsa irraa wal dhaba.

4. Hiika (Definition) (التعريف)

Ogga ma'arifaan itti dhaqqabuu barumsaafi iimaana walitti makeedha jennu, fuuldura keenyatti hubannoo haaraa uuma. Innis hubannoo 'ta'ariif' (hiika) fi Urf (aadaa) jedhuudha. Akkasuma jechoolee biroo hundee kana irraa dhalate irrattis ni fida. Ani waa'ee ta'ariifaa qorannoo of danda'een fuulduratti fiduu wajjin ta'ariifa jechuun waan beekumsa dubbannee dabarsineen namatti waa beeksisuudha. Kana jechuun ta'ariifa keessatti wanti namni hojjatu iimaana Nama bira jiru irratti dabaluuuf barumsa ida'uu yookiin barumsa sila jiru irratti dabalata ida'uu yookiin barumsaafi iimaana dabaluuudha. Ta'ariifa keessatti ilmiin yookiin iimaanni jiraachuun ulaagaa dirqamaa miti. Kan inni irratti hirkatu barumsaafi amantii ta'ariifa (hiika) sana dursee jiru irratti hundaa'a. Ibn Taymiyaan yaada bu'uura kana irraa ka'eeti warra manxiqaa (filosoofii) irratti deebiseetu namatti mullata. Garuu ammaaf isa kana ni dhiifna.

Kutaa saglaffaa

Xumura: Barnoota Islaamaa

Bu'ura hubannoo barumsaa, iimaanaafi beekumsa Islaamaa irraa kaanee qabxiilee ijoo dubbanna:

Barumsi Islaamaa sochooftuu jiruu Islaamawaati. Iimaanni immoo bu'aa isaati. Akkasuma furtuu isa gadi dhaabuufi raggaasisuuti.

Hubannoo jara kanaa (barumsa, iimaanaafi ma'arifaa) mataduree akka sharii'aa, uumamaa, hawaasaafi namummaa keessatti tokko taasisuun waan adda addaa walitti butuu, wal guutuufi wal deeggaruu isaa salphisuu beektolee irraayi. Falmii namoota irratti moo'es cabsuudhaafi. Fikraan qofti namarratti moo'uu cufuudhaaf. Barumsi Islaamaa wahyiifi uumamni wal deeggaruudha. Innis uumamaafi ajaja Rabbiiti. Barnoota Islaamaa kana akkamitti baafanna? Adeemsi barumsa Islaamaa baafachuu maali? Isa kana qorannoo itti aanutti yoo Rabbiin fedhe nan dubbadha.

Wabiilee

1. Qur'aana kabajamaa
2. Majmuu'a Fataawaa Ibn Taymiyaa
3. Deebii Manxiqootaaf (filoosoofarootaa) kan Ibn Taymiyaa
4. Al-limaan, mana kitaaba Islaamaa, Dimashqaa 1961
5. Sharhi Al-Aqiidaat Al-Asfihaaniyyaa
6. Alkhaazin, Alkhaazin Albaghdaadii, Tafsiir Alkhaazin
7. Ashaafi'ii, Muhammad bin Idriis Abuu Abdillaa
8. Ahkaam Alqur'aan, mana Kitaabaa qaroomina Islaamaa baballisuu, Misra 1952
9. Arrisaalaa, gulaalaa Ahmad Muhammad Shaakir, Misra 1940
10. Axxabrasii, Alfadl bin Alhasan (Amiin Addiin Abuu Alii), Bayruuti 1961
11. Axxabarii, Muhammad bin Jariir, Abuu Ja'afar, Misra 1954
12. Almaraaghii, Ahmad Musxafaa, Misra 1946
13. Quxb, Sayyid, Fii Zilaal Alqur'aan, Kaayiroo Misra 1953

KITAABNI KUN

Kitaabni kun waa'ee barumsaa fi amantii xiinxala. Kitaabicha keessatti, Dr. Xaahaa Jaabir akka jedhutti, barumsii fi amantiin Islaamaa walfaallessuu hin qabu. Amantiin gocha kadhannaa adda addaatiin ibsama. Qaroomni Awurooppaa amantiirra saayinsii caalchisa. Qaroomni Muslimaa ammoo qajeelfama 'dursa barumsa Islaamaa' jedhu hordofa. Barumsi saayinsii dhugaa fi beekumsa horachuuf fayyada; iimaanaaf ulaagaa duraati; kallattii ittiin Rabbiin baraniidha; yoo kana hin taane hordoffii jaamaa ta'a.

Hariiroo amantii fi saayinsii ilaalchisee, lamaanuu jaarmayaa fi duudhaaqabu; waliigaluus qabu. Garuu qarooma Awurooppaa keessatti yeroo hedduu walfaallessu. Kanaaf lallaba amantii fi saayinsii adda baasuuf dirqaman; 'Inni kun kan Rabbiiti; inni sun immoo kan Qaysar' akkuma jedhame. Islaamni amantii tawhiidaati; Rabbiin olta'e beekaa fagoo fi dhihooti; Beekaan maqaa isaati; beekumsi immoo amala Isaati; "Beekaa fagoo fi dhihooti" [Al-hashr: 22]. Maddi saayinsii amantiidha; qaama miiraa fi qalbii qulqulluun qorachuun yoodanda'ame, qorannoo saayinsii fi amantiitiifis waan guddaadha.

Imaam Ashaafi'in barumsi waan namni ijaan argee bira gahe, wahyiin beekumsa dhaabbataa, ragaan qajeelfama Qur'aanaa barumsa irratti hundaa'uu, ijtihaannii fi fatwaan bu'urri isaanii barumsa ta'uu ibsa. Amantiin ammoo fagoo fi dhihottis (Malaa'ikaa fi Guyyaa Qiyaamaa fa'atti) amanuudha jedha. Garuu beekumsi icitii kan Rabbii qofajedha. Xumurarratti, barruun kun barumsa, beekumsaa fi amantiin wal'utubanii fi walguutanii hubatamuun guutuu nama godha jedha.